

Politički život u Dubrovniku na prijelazu devetnaestog u dvadeseto stoljeće

Matić, Antun

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:613110>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-31**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest

**POLITIČKI ŽIVOT U DUBROVNIKU NA PRIJELAZU
DEVETNAESTOG U DVADESETO STOLJEĆE**

Diplomski rad

Antun Matić

Mentor:

dr. sc. Filip Šimetin Šegvić

Zagreb, 23. studeni 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

(potpis)

Sadržaj

- 1. Uvod**
- 2. Od Napoleona do 1867.**
- 3. Prema prijelazu stoljeća**
- 4. Gospodarska situacija na prijelazu stoljeća**
- 5. Stranke**
 - 5.1. Pregled političkih stranaka
 - 5.1.1. Narodna stranka
 - 5.1.2. Autonomaši (Talijanaši)
 - 5.1.3. Srpska stranka
 - 5.1.4. Stranka prava
 - 5.1.5. Politika Novog kursa
 - 5.1.6. Hrvatska stranka
 - 5.2. Odnosi među strankama i izbori
- 6. Pojedinci**
 - 6.1. Niko i Medo Pucić
 - 6.2. Pero Čingrija
 - 6.3. Niko Nardelli
 - 6.4. Lujo Vojnović
 - 6.5. Frano Supilo
- 7. Novine**
 - 7.1. Pregled novina
 - 7.1.1 *Slovinac*
 - 7.1.2 *Crvena Hrvatska*
 - 7.1.3 *Dubrovnik*
 - 7.1.4 *Pravo*
 - 7.1.5 *Prava Crvena Hrvatska*
 - 7.1.6 Kalendar
 - 7.2. Primjer rasprave u novinama
 - 7.3. Hrvatsko srpski odnosi u novinama
- 8. Fenomeni**
 - 8.1. Pripadnost Dubrovnika

8.2. Srbo-katolički pokret

8.3. Hrvatsko-srpski sukobi i Dubrovnik

8.4. Habsburgovci u Dubrovniku

8.5. Otkrivanje Gundulićevog spomenika 1893. godine

9. Zaključak

10. Popis izvora i literature

11. Sažetak

12. Summary

1. Uvod

Ovo istraživanje je obuhvatilo teme vezane uz političku scenu u gradu Dubrovniku na prijelazu devetnaestog u dvadeseto stoljeće. Događaji i istaknuti pojedinci u političkom smislu to razdoblje čine bitnim: neke od osoba ne samo da su obilježili njihovo vrijeme, nego su i zadužili buduće političare te im ukazali kako da (ne)vode svoj politički život. Zbog male količine radova i knjiga koje se bave isključivo tom tematikom, ali i skoro nikakvim obrađivanjem tog razdoblja na svim školskim razinama, u želji da se na jednom mjestu povežu odgovori na pitanja vezana uz to razdoblje potrebno je napraviti sintezu. U početnom dijelu će se odraditi pregled povijesti dubrovačkog područja kroz devetnaesto stoljeće, od pada Republike (1808.) i Napoleona (odnosno francuske uprave), preko reformskih 1848./1849. i 1867./68. i austrijske politike prema Dalmaciji, do događaja na samom prijelazu stoljeća i u godinama koje su vodile prema Prvom svjetskom ratu. U sljedećem dijelu odgovoriti će se na pitanja koja će pomoći da se bolje upozna i razumije politička situacija u Dubrovniku na prijelazu devetnaestog u dvadeseto stoljeće te će se objasniti rad političkih stranki vezanih za to razdoblje i navesti njihovo djelovanje, kao i ideološku pozadinu uz objašnjenje razlika između matičnih (dalmatinskih) stranaka i dubrovačkih ogranaka. Navest će se planovi i ciljevi tih stranaka te njihovi izborni rezultati postignuti samostalno ili u koalicijama. Uz analizu stranačkog rada neizostavna je i nadovezana biografska obrada istaknutih pojedinaca, to jest, najzaslužnijih političara tog doba, pa će se istražiti i zbog kojih se djelovanja i zasluga baš oni moraju izdvojiti. Posebna je pozornost obraćena novinama kao najvažnijem mediju devetnaestog stoljeća, usmjeravajući komparatističku analizu na pojedine političke novinske članke kao primjere koji ukazuju na odnos s javnošću odnosno preko kojih se pokušava bolje istražiti odnos prema širem građanstvu Dubrovnika i reakcije stanovništva na političke aktivnosti. Sami kraj rada sastoji se od poglavlja nazvanog „Fenomeni“ u kojem će se obraditi teme specifične za mikrohistorijske urbane političke logike Dubrovnika. Prva tema je pripadnost Dubrovnika, i danas relevantan problem, ističući pritom neke bitne stavove s prijelaza stoljeća. Tome slijedi prikaz sukoba i uzroka samih sukoba na relaciji Hrvati i Srbi koji su i u to doba bili česta pojava. Politički fenomen vezan izričito za Dubrovnik su bili Srbo-katolici, pa će se objasniti kako oni nastaju te kako djeluju. U nastavku poglavlja će se pisati o tome jesu li i kako Dubrovčani sudjelovali u kreiranju politike Novog kursa te kako su stanovnici doživljavali austrijsku vlast, a kako se vlast odnosila prema Dubrovniku. Za završetak će se na primjeru otkrivanja spomenika Ivanu Gunduliću prikazati povezanost svega do tada napisanog jer se na tom jednom događaju mogu vidjeti odnosi među narodima i prema

vlasti, aktivnost stanovnika u političkom životu, djelovanje stranaka i političara, pisanje novina prije i poslije samog događaja kao i iskazivanje dubrovačke posebnosti i pripadnosti.

Tijekom istraživanja za pisanje ovog rada korištena je raznolika literatura koja je uključivala knjige, članke, zbornike radova, časopise kao i novine iz tog vremena. Literatura je pronađena u knjižnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Gradskim knjižnicama grada Zagreba, Narodnoj i Znanstvenoj knjižnici grada Dubrovnika, privatnim zbirkama kao i na internetskim stranicama. Uz naslove iz hrvatske historiografije, ističu se i pojedine analize relevantnih stranih autora, od Robina Harrisa kao autora najbolje engleske sinteze povijesti grada do radova Arnolda Suppana koji u fokus stavljaju širu hrvatsku, habsburšku ili srednjoeuropsku perspektivu.¹ Domaći autori su se koristili na mjestima gdje se tema rada poklapala sa poljima njihovih istraživanja i stručnosti. U historiografiji o Dubrovniku druge polovice 19. stoljeća pa do početka 20. stoljeća ističu se tako djela Ive Banca koji je mnogo pisao o unutarnjim političkim prilikama,² zatim Ive Perića koji je većinu svoga bogatog opusa posvetio Dubrovniku na prijelazu devetnaestog u dvadeseto stoljeće i koji je pisao dosta opširne biografije zaslužnih Dubrovčana, usput navodeći i objašnjavajući tadašnje političke okolnosti.³ Radovi Miljenka Foretića o vezama Dubrovnika i Austrije i samom Dubrovniku i Dubrovčanima bitni su za analizu političkog razvoja. Bitni su prilozi Stjepana Čosića i Zorana Grijaka koji su pisali između ostaloga o životu i djelovanju Luje Vojnovića,⁴ potom Barbare Đurasović koja je pisala o izdavanju novina u Dubrovniku, ali i cenzuri te političkoj pozadini u vrijeme izlaza novina.⁵ U ovom su radu također korišteni i drugi prilozi historiografiji o Dubrovniku na prijelazu devetnaestog na dvadeseto stoljeće, kojih je nemali broj, iako sustavne analize i sinteze političkih procesa i utjecaja na grad ni danas ne postoji, izuzev nekim Perićevim djelima koja se mogu smatrati ozbiljnijim priložima. Treba napomenuti da je velik broj povjesničara koji su se bavili Dubrovačkom Republikom (L. Vojnović, V. Foretić, B. Stulli, B. Krekić, itd.) svoje sinteze uglavnom završavao početkom 19. stoljeća odnosno s padom Republike, ne šireći analitički okvir izvan tog događaja.

¹ Arnold SUPPAN, *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj (1835.-1918.)* (Zagreb: Naklada Naprijed, 1999.); Robin HARRIS, *Povijest Dubrovnika* (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006.).

² Ivo BANAC, „Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka: Geneza dubrovačkog kruga „Srba katolika““, *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost* (nova serija) 1/1-2 (1990.), 179-210.

³ Ivo PERIĆ, *Politički portreti iz prošlosti Dalmacije* (Split: Književni krug, 1990.).

⁴ Zoran GRIJAK, Stjepan ČOSIĆ, *Figure politike; Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2012.).

⁵ Barbara ĐURASOVIĆ, „Politička cenzura u dubrovačkim novinama Crvena Hrvatska, Dubrovnik i Prava Crvena Hrvatska (1905-1914)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 56/2, (2018.).

2. Od Napoleona do 1867.

Dubrovnik je pod upravom Habsburške Monarhije od republike i područja s najdužim povijesnim trajanjem na hrvatskim prostorima postao provincijskim gradićem na rubu Carstva koji je izgubio sve atribute samostalnosti; zastavu, sudstvo, diplomaciju i vlastiti novac.⁶ Pad Dubrovačke Republike započeo je 27. svibnja 1806. godine kada je Senat dopustio Francuzima da bez otpora uđu u Grad koji se našao u poprištu vojnih sukoba između Francuza, koji su prodirali sa sjevera, i Rusa, koji su na jugu okupirali Boku Kotorsku. Zbog straha od ruskog zauzeća, Dubrovnik se predao francuskim silama koje su u ratu s ruskim i crnogorskim snagama odnijele pobjedu. Grad i okolica su teško stradali za vrijeme tog sukoba što je uz velike kontribucije, namete, prekid trgovine, oduzimanje mornarice i zauzimanje glavnih upravnih mjesta od strane francuskih službenika dovelo do ukidanja dubrovačke neovisnosti koje se službeno dogodilo 31. siječnja 1808. godine kada je naredbom generala Marmonta raspušten Senat.⁷

Cijelo devetnaesto stoljeće na prostoru hrvatskih zemalja političke i društvene prilike su bile teške i složene. Hrvatske su zemlje bile razjedinjene i zajedno sa slovenskim i crnogorskim zemljama pod vlasti Habsburške Monarhije. Druga austrijska uprava trajala je 105 godina⁸, a započela je nakon pada Napoleona, okupiranjem Grada 1814. godine te potvrđnom odlukom Bečkog kongresa 1814./1815. kojom je Dalmacija formalno pripojena Austrijskom Carstvu. Dubrovnik se nije uklapao u austrijske planove oko podjele teritorija. Metternich, kao predstavnik Habsburgovaca, zastupao je ideju o očuvanju Ilirskih pokrajina koje bi u cijelosti pripale Monarhiji koja se i prije Bečkog kongresa ponašala kao da posjeduje Dubrovnik.

Od velikih sila jedino se Osmansko Carstvo borilo za očuvanje Dubrovačke Republike, ali pod njihovom upravom.⁹ Zbog krize u Osmanskom Carstvu njihovi predstavnici nisu pozvani na Bečki kongres, a niti jedan Dubrovčanin također nije bio pozvan jer se smatralo da ih zastupaju predstavnici Ilirskih pokrajina kojima su pripadali. Na samom kongresu provedeni su tajni dogovori između velesila jer su članice željele što prije postići dogovore. Članak 94 je donesen 9. lipnja 1815. i kaže da se Dubrovačka Republika službeno priključuje Austrijskom

⁶ Miljenko FORETIĆ, *Dubrovnik u povijesnim i kulturnim mijenama: zbornik odabranih radova* (Dubrovnik: Matica Hrvatska ogranak Dubrovnik, 2007.), 297.

⁷ Vinko FORETIĆ, *Povijest Dubrovnika do 1808. godine*, knjiga 2. (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980.), 466.

⁸ Prva austrijska uprava trajala je od Mira u Campoformiju 1797. godine do Mira u Požunu 1805.

⁹ Stjepan ĆOSIĆ, *Dubrovnik Nakon pada Republike (1808.-1848.)* (Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999), 127.

Carstvu.¹⁰ Uprava je završila 1918. raspadom Austro-Ugarske Monarhije. U Dalmaciji je najviše upravno tijelo bilo namjesništvo na čelu s namjesnikom koje se nalazilo u Zadru. Ono je provodilo odluke koje su bile donesene u Beču. Dubrovnik je dao dva upravitelja Namjesništva, Vlaha Ghetaldija (1849.) i Nika Nardellija (1905.). Postojala su još četiri okružna poglavarstva koja su se nalazila u Splitu, Dubrovniku, Zadru i Kotoru.¹¹ Službeni jezici bili su talijanski i njemački.

Hrvatski narodni preporod naziv je za proces koji se odvijao na prostoru hrvatskih zemalja od kraja osamnaestog pa sve do sredine devetnaestog stoljeća. Djeluje u situaciji u kojoj su hrvatske zemlje razjedinjene i među kojima se stvorio određeni osjećaj, ne samo teritorijalne nego i kulturne i nacionalne, odvojenosti. Vanjske sile pokušavaju nametnuti svoju politiku, a stanovnici ne smiju koristiti vlastiti narodni jezik. Ta razjedinjenost i različitost je nadvladana kada je započeo proces oblikovanja moderne hrvatske nacije.¹² Preporod je trebao biti prvi korak u otporu prema tuđinskim vlastima na našem prostoru. Preporodne ideje su dolazile iz središta, Banske Hrvatske, gdje su političari tražili južnoslavensko zbližavanje, koje bi započelo korištenjem narodnog jezika. Pitanje izgradnje standardnog hrvatskog jezika je bilo vrlo važno jer je korištenje jezika u to vrijeme označavalo nacionalnu pripadnost. Moralo se potaknuti stanovništvo na korištenje narodnog jezika, ali jezik nije bio unificiran nego se govorilo na tri različita narječja što je dovodilo do povećanja osjećaja različitosti među stanovnicima hrvatskih zemalja. U borbi za jezik najviše su se istaknuli Ljudevit Gaj i Ivan Kukuljević Sakcinski koji su svojim radom budili nacionalni duh kod stanovnika i svojim djelima postavljali temelje hrvatskog jezika.¹³ U isto vrijeme uz hrvatske preporoditelje na pitanju jezika rade Slovak Pavel Šafarik, Srbin Vuk Karadžić i Slovenac Jernej Kopitar koji su dijelili južnoslavensko područje na dva jezika. Prvi je bio slovenski kojem pripadaju slovenska narječja i hrvatsko kajkavsko, a štokavsko narječje su priključili srpskom jeziku, što bi značilo da ne postoji hrvatski jezik, pa slijedom te logike, ni hrvatska nacija. Takva razmišljanja su potaknula hrvatske preporoditelje na još aktivnije kulturno i književno djelovanje kojim su željeli afirmirati hrvatski jezik. Preporoditelji su u početku pokušavali proširiti ideju o zajedničkom ilirskom jeziku koji bi zaustavio podjele među južnim Slavenima i potaknuo njihovo približavanje, ali se kasnije od te ideje odustalo.¹⁴ Sljedeći

¹⁰ Ibid, 130.

¹¹ Ivo PERIĆ, *Politički portreti iz prošlosti Dalmacije* (Split: Književni krug, 1990.), 74.

¹² Nikša STANČIĆ, „Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja“, *Cris*. 10/1 (2008.) 7. Usp. Miroslav HROCH, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi: komparativna analiza društvenog sastava patriotskih grupa malih europskih nacija* (Zagreb: Srednja Europa, 2006.).

¹³ Jaroslav ŠIDAK, *Hrvatski narodni preporod – ilirski pokret* (Zagreb: Školsak knjiga, 1988.), 82, 131.

¹⁴ Nikša STANČIĆ, „Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja“, *Cris*. 10/1 (2008.), 12.

zahtjevi su uključivali ujedinjenje hrvatskih zemalja, ukidanje feudalizma i apsolutizma te stvaranje nacije kojoj će pripadati svi, bez obzira na vjerske i društvene podjele. Hrvatski narodni preporod je naziv koji se koristio u početnom vremenu oblikovanja hrvatske nacije, dok je naziv „ilirski pokret“ došao poslije te nastavio već započetu preporodnu djelatnost. Sami početci pokreta se često vezuju uz Čehe koji su imali veliki nacionalni pokret kojim su pokušali opismeniti stanovništvo i probuditi u njima nacionalni duh.¹⁵ Naglašavali su sličnosti s ostalim slavenskim narodima na poljima jezika i povijesti. Preporoditelji su po uzoru na Čehe poticali uporabu narodnog jezika u književnosti i kulturi pa su tako organizirali tribine na kojima se diskutiralo o budućnosti samog pokreta, budućnosti hrvatskih zemalja i trenutnoj društveno-političkoj situaciji. U to vrijeme nema zasebne nacionalne svijesti nego se stvara zajednička „južnoslavenska“ ideja. Hrvatstvo i srpstvo još uvijek nemaju karakter moderne nacionalne svijesti, a ni vjerske razlike nisu činile razliku.¹⁶ Tek se poslije u sedamdesetim godinama javljaju hrvatska i srpska nacionalna svijest kada se došlo do zaključka da se jedino zasebno mogu razvijati nacionalni pokreti. Ilirsko ime se prvo počelo upotrebljavati u Gajevim *Novinama* i *Danici*, a značilo je odmak od slavenstva i naziv pod kojim bi se slavenske zemlje mogle ujediniti ako se ne uspiju dogovoriti za suradnju pod nekim drugim imenom.¹⁷ Propagirala se ideja da južni Slaveni ustvari potiču od Ilira pa se od 1836. godine pokret naziva Ilirskim. U idejnom ujedinjenju trebalo se zalagati na kulturnom i jezičnom povezivanju, ali sa slobodom na političkom polju i u stvaranju vlastitih nacija za koje su smatrali da nadilaze regionalne i pokrajinske okvire te da se ne smiju zagušiti zajedničkim ilirskim djelovanjem. Godine 1843. zabranjeno je ilirsko ime, uvedena je cenzura te je opstruirano djelovanje preporoditelja, ali to nije spriječilo njihov nastavak djelovanja nego ih je samo još više motiviralo te je pokret u sljedećim godinama doživio vrhunac svoga djelovanja.¹⁸ Ideju o povezivanju južnoslavenskih naroda srpski političari prihvaćali su uglavnom jedino ako bi se ujedinjenje odigralo oko srpske države jer su imali svoje ideje o pripadnosti Hrvata srpskom narodu. Jedna od tih ideja je iznesena u programu pod nazivom *Načertanije*, ministra vanjskih poslova Srbije Ilije Garašanina, u kojem je po prvi put iznesena politika Velike Srbije koja je trebala obnoviti Srpsko Carstvo i uključivati okolne „balkanske narode“. Vuk Karadžić je pokušavao tu ideju realizirati preko jezične reforme kojom je htio

¹⁵ Nikša STANČIĆ, „Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja“, *Cris*. 10/1 (2008.), 9.

¹⁶ Nikša STANČIĆ, „Hrvatstvo, srpstvo i jugoslavenstvo u Dalmaciji u vrijeme preporoda“, *Časopis za suvremenu povijest*. 2 (1970.), 230.

¹⁷ Jaroslav ŠIDAK, *Hrvatski narodni preporod – ilirski pokret* (Zagreb: Školsak knjiga, 1988.), 140.

¹⁸ Nikša STANČIĆ, „Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja“, *Cris*. 10/1 (2008.), 15; ŠIDAK, Jaroslav. *Hrvatski narodni preporod – ilirski pokret* (Zagreb: Školsak knjiga, 1988.), 145.

stanovnike uvjeriti da svi stanovnici govore srpskim jezikom i da su Hrvati oduvijek pričali srpskim, što bi onda značilo da su i sami Hrvati ustvari Srbi.¹⁹

Ilirci su održavali kult Dubrovnika kao grada slavne prošlost, ali i njegovih umjetnika i književnika poput Ivana Gundulića koji im je postao uzor u očitovanju modernih hrvatskih ideologija. Štokavska baština Dubrovnika odigrala je veliku ulogu u formiranju hrvatskog jezika jer su preporoditelji proučavali djela dubrovačkih književnika iz kojih su crpili inspiraciju za djelovanje. Mnogi su preporoditelji odlazili u Dubrovnik kako bi idealiziranu sliku onoga o čemu su pisali izravno doživjeli.²⁰ Najbolji prikaz očaranosti Dubrovnikom i njegovom kulturnom baštinom se može vidjeti na zastoru Hrvatskog Narodnog Kazališta na kojoj je prikazan Gundulić kojem ostali ilirci odaju počast. Tražili su u djelima dubrovačkih autora tekstove o slavnoj prošlosti i slobodi kojoj su se preporoditelji nadali. Još jedan od razloga štovanja Gundulića je bilo njegovo korištenje narodnog jezika u djelima što je bio jedan od ciljeva preporoda. Ivo Banac je najbolje opisao štovanje Dubrovnika izjavom da je to bilo „*Ministriranje na oltaru dubrovačke zlatne prošlosti*“.²¹ Bogata dubrovačka književna baština preporoditeljima je davala podlogu za djelovanje, ali i argument o dugotrajnosti korištenja narodnog jezika na hrvatskim prostorima. Moderni hrvatski jezik je zasnovan na ijekavskom štokavskom govoru, koji je zasnovan na temeljima starih književnih djela najviše s dubrovačkog područja, s elementima drugih narječja.²² Pisanje o Dubrovniku nije završilo s krajem Hrvatskog narodnog preporoda nego se nastavilo i prema kraju devetnaestog stoljeća ulazeći u dvadeseto. Dok su neki poznati autori, poput Augusta Šenoae, tražili inspiraciju u bogatoj dubrovačkoj povijesti drugi su, poput Miroslava Krleže, osporavali vrijednost dubrovačke književnosti te o njoj negativno pisali.²³

Austroslavizam je predstavljao ideju, koju su razvijali i širili prvenstveno češki liberalni krugovi i intelektualne elite, predvođeni Karelom Havlíčekom Borovským, suštinske preobrazbe Habsburške Monarhije u zajednicu suverenih naroda po načelima federalizma, oponirajući hegemoniji austro-njemačkih i mađarskih elita.²⁴ Ideja je pretpostavljala solidarnost južnoslavenskih naroda koji će pomoći jedni drugima da opstanu. Zalagali su se za opstanak Monarhije jer su smatrali da im se jedino u njoj mogu ostvariti političke težnje. Habsburška Monarhija davala bi im zaštitu od mogućih osvajača, u zamjenu za određene

¹⁹ Jaroslav ŠIDAK, *Hrvatski narodni preporod – ilirski pokret* (Zagreb: Školsak knjiga, 1988.), 151.

²⁰ Ivo BANAC, *Dubrovački eseji* (Dubrovnik: Matica Hrvatska ogranak Dubrovnik, 1992.), 14.

²¹ Ibid, 19.

²² Ibid, 23.

²³ Dunja FALIŠEVAC, Dubrovnik kao izazov hrvatskim ilircima 20. stoljeća. *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*. 33/1 (2007.), 72, 74.

²⁴ Tomislav MARKUS, „Publicističko djelovanje Bogoslava Šuleka 1848.-1850. godine. U spomen na 100.-godišnjicu smrti Bogoslava Šuleka“, *Povijesni prilozi* 14/14 (1995.), 143.

zajedničke državničke poslove poput obrane i vanjskih poslova. Proturječnost samog pokreta je bila u tome što su za ostvarivanje svojih ciljeva u isto vrijeme tražili slabljenje austro-njemačkih elita, odnosno same Austrije iznutra, a istovremeno jaku državu izvana.²⁵

Godine 1848. studenti koji su studirali u Italiji donose sa sobom antiaustrijsko raspoloženje te oslobodilačke i integracijske ideje u Dalmaciju i Dubrovnik. Počinju razmišljati o vlastitoj domovini i mogućim akcijama koje bi trebalo organizirati. Shvaćaju da bi se Dubrovnik i Dalmacija mogli bolje razvijati ako više ne bi bili izolirani nego bi se povezali s Banskom Hrvatskom. Romantičarski su zaneseni i smatraju kako je „sloboda blizu“, dok čitaju književna djela o njoj. Iako se tada nikakve akcije nisu uspjele organizirati zbog režimskih protuakcija, pokret nije ugašen nego je samo djelovanje odgođeno. Tada je postalo jasno u kojem smjeru će se razvijati mišljenje Dubrovčana u sljedećim godinama.²⁶ Također je postalo jasno kako Habsburgovci nemaju namjeru riješiti nacionalne i političke zahtjeve koje su pred njih stavili Hrvati jer se to kosi s njihovom politikom i idejama o upravljanju državom, ali su spremni na manje kompromise poput ukidanja cenzure i obećanja uvođenja liberalnog ustava. Antiaustrijske ideje su padale na plodno tlo jer su u Dubrovniku mnogi plemići, baš poput dijela građanstva, bili zaneseni ilirskim pokretom i željom za prestankom (neo)apsolutističke vladavine te promjenom političke situacije.²⁷ Pokret su vodili intelektualci koji su svojim znanjem i vodstvom mogli njihove ideje približiti inertnom i neobrazovanom stanovništvu te ih, prije svega potaknuti na daljnje kulturno ali i političko djelovanje.

U Dalmaciji su osnovne tendencije preporodnih djelatnosti bile usmjerene na uvođenje hrvatskog jezika u upravu i školstvo, sjedinjenje s Trojednom Kraljevinom i rješavanje pitanja vezanih uz zemljišne odnose. Pitanje sjedinjenja su pokušali realizirati slanjem molbe Ministarskom vijeću u Beč u kojoj na temelju povijesnog prava traže ujedinjenje zemalja.²⁸

Austrijske vlasti su postavljanjem već spomenutog Vlaha Ghetaldija za upravitelja namjesništva u Dalmaciji željele udovoljiti dubrovačkom plemstvu koje je bilo izrazito glasno u izražavanju antiaustrijskog raspoloženja tijekom revolucionarnih 1848. i 1849. godine.²⁹

Burno političko razdoblje u godinama koje su slijedile obilježile su carske odluke kojima se pokušalo regulirati i kontrolirati manjinske narode u Carstvu. Prva od tih odluka je bilo donošenje Oktroiranog ustava 1849. godine, kojim je označen kraj organiziranog političkog

²⁵ Tomislav MARKUS, „Publicističko djelovanje Bogoslava Šuleka 1848.-1850. godine. U spomen na 100.-godišnjicu smrti Bogoslava Šuleka“, *Povijesni prilozi* 14/14 (1995.), 156.

²⁶ Ivo PERIĆ, *Politički portreti iz prošlosti Dalmacije* (Split: Književni krug, 1990.), 136.

²⁷ Ibid, 104.

²⁸ Marko TROGRLIĆ, Nevio ŠETIĆ, *Dalmacija i Istra u 19. Stoljeću* (Zagreb: Leykam international, 2015.), 43

²⁹ Ivo PERIĆ, *Politički portreti iz prošlosti Dalmacije* (Split: Književni krug, 1990.), 200.

života i nacionalnog pokreta u Hrvatskoj. Unatoč ne postizanju zacrtanih ciljeva, oblikovane su osnovne ideje koje su kasnije obilježile političke borbe Hrvata i nacionalna nastojanja hrvatskih političara.

Sljedeća odluka je bio tzv. „Bachov apsolutizam“ ili sustav, koji je nazvan po Alexanderu Bachu, ministru vanjskih poslova i provoditelju, a ne inicijatoru odluke. Bio je to period nakon sloma revolucija 1848/49. godine u kojem su se ukinule autonomije svih pokrajina i zemalja u državi. Nakon ukidanja Oktroiranog ustava 1851. godine prelazi se u otvoreni neoapsolutizam kojim se željelo ojačati položaj Carstva da bi konkuriralo drugim velikim europskim silama. Njemački jezik se uveo u škole, provodila se cenzura tiska i nije se smjelo koristiti hrvatske simbole, ali su zato hrvatskom teritoriju priključeni Međimurje i Vojna krajina uz podizanje Zagrebačke biskupije na razinu nadbiskupije. Ključna nastojanja Bečkog središta u neoapsolutizmu svode se na centralizacijske napore. U to vrijeme se stvaraju glavni politički smjerovi koji nakon sloma apsolutizma 1859. godine počinju djelovati. Ponovna ideja o obnovi nacionalnih težnji kreće 1860ih godina s željom da se hrvatske zemlje ujedine i da hrvatski jezik postane služben.³⁰

Do velikih očekivanja u smislu federalističkog preuređenja Monarhije došlo se preko Listopadske diplome, dokumentom iz listopada 1860. godine, kojim je car Franjo Josip I. uspostavio ograničenu ustavnost te reorganizirao Habsburšku Monarhiju. Diploma je predviđala osnutak zemaljskih sabora u zemljama carevine koji bi onda slali stotinu delegata u Carevinsko vijeće. Zemaljski sabori bi imali ovlasti u poljima koja car nije stavio pod svoju direktnu kontrolu, kao ni kontrolu Carevinskog vijeća. Također se trebalo osnovati vijeće koje bi raspravljalo o pitanjima vezanim uz poslove austrijskog dijela monarhije. Tim je dokumentom država decentralizirana što je izazvalo veliku negativnu reakciju kod Mađara i nekih Austrijanaca. Zbog toga car sljedeće godine donosi Veljački patent kojim je revidirao Listopadsku diplomu i smanjujući ovlasti zemaljskih sabora proširio djelokrug Carevinskog vijeća.³¹

U lipnju 1860. godine car je imenovao Josipa Šokčevića banom. Njegov dolazak je značio pozitivne promjene za Hrvatsku zbog zalaganja za poboljšanje Hrvata u Monarhiji. Jedna od prvih odluka bilo je jačanje uporabe hrvatskog jezika i sazivanje konferencije 1861. godine na kojoj se postavilo pitanje o ujedinjenju Dalmacije s Banskom Hrvatskom. Također je 1861. godine s radom započeo Dalmatinski sabor kao najviši predstavnički organ pokrajine.³²

³⁰ Marko TROGRLIĆ, Nevio ŠETIĆ, *Dalmacija i Istra u 19. Stoljeću* (Zagreb: Leykam international, 2015.), 47.

³¹ Ibid, 47.

³² Ibid, 48.

3. Prema prijelazu stoljeća

Razjedinjenost hrvatskih zemalja u devetnaestom stoljeću nije spriječila činjenica da su se formalno-pravno našle u sastavu Habsburške Monarhije, a željene reforme nisu mogle ili željele biti sprovedene ni tijekom revolucija 1848./1849. niti kasnije, kada je u političkom smislu hrvatski položaj bio slabiji. To se nastavilo i Austro-ugarskom nagodbom iz 1867. godine kada su hrvatske zemlje podijeljene između Cislajtanije (austrijskog dijela Monarhije) i Transljatanije (ugarskog dijela Monarhije), tako da su Banska Hrvatska, Slavonija i Rijeka (Riječkom krpicom - umetkom u originalni dokument kojim je Rijeka stavljena pod kontrolu Ugarske), pripale ugarskom dijelu Monarhije, a Istra i Dalmacija (s Dubrovnikom uključeno) su pripale austrijskom dijelu. Unatoč boljem položaju od ostalih zemalja u Monarhiji, kojeg su mogli zahvaliti Ivanu Mažuraniću i njegovom članku 42. zbog kojeg su imali autonomiju u poslovima vezanim uz školstvo, sudstvo i upravu, stanovnici hrvatskih zemalja nisu se mirili s odlukama Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe (1868.) nego su željeli samostalnost ili trijalizam kojim bi se, prema mišljenju nekih, očuvali jedinstvo, identitet i jezik. Nisu više htjeli sudjelovati u projektima vladajućih zemalja koje su provodile, smatralo se ponekad i pretjerano radikalno – denacionalizaciju, germanizaciju, talijanizaciju i mađarizaciju nad stanovnicima. Nagodbe iz 1867. i 1868 su označile bitnu prekretnicu u nacionalnim težnjama.

U Dalmaciji se borba za narodni jezik zaoštrila krajem šezdesetih godina. Tada su se zbog spleta okolnosti, pri čemu je najvažnije istaknuti pobjede Narodne stranke na nekoliko općinskih izbora, imenovanje generala Filipovića za namjesnika i postavljanje Miha Klaića za nadzornika pučkih škola, stvorile mogućnosti za uvođenje hrvatskog jezika u školama, općinama i Saboru. Od školske godine 1867./1868. u 126 škola se tako uči hrvatski, u 26 talijanski dok su u ukupno 65 škola oba jezika bila u uporabi.³³ Tako je nakon godina želje i borbe Dubrovčana za uvođenjem narodnog jezika u škole, 1869. godine bečko Ministarstvo za bogoštovlje i nastavu donijelo odluku da se hrvatski jezik može postupno koristiti kao nastavni jezik umjesto dotadašnjeg talijanskog. Za tako veliki uspjeh najzaslužniji su bili članovi Narodne stranke koji su svojim političkim pritiscima na Beč pridonijeli takvoj odluci.³⁴

Događaj koji je uzburkao duhove na Balkanu, ali i šire, bila je okupacija Bosne i Hercegovine. Provedena je 1878. godine nakon Berlinskog kongresa na kojem su se europske sile, osim Rusije i Osmanskog Carstva, složile da mandat za upravljanje dobije Austro-

³³ Marko TROGRLIĆ, Nevio ŠETIĆ, *Dalmacija i Istra u 19. Stoljeću* (Zagreb: Leykam international, 2015.), 52.

³⁴ Ivo PERIĆ, *Politički portreti iz prošlosti Dalmacije* (Split: Književni krug, 1990.), 139.

Ugarska. Tim je potezom planirano uvođenje mira u pokrajinu koja je još uvijek službeno bila dio osmanskog teritorija. Nakon vojne okupacije stvorilo se veliko nezadovoljstvo svih strana, od Srbije i Crne Gore koje su imale pretenzije na to područje, preko stanovništva islamske vjeroispovijesti do određenih skupina u samoj Austro-Ugarskoj kojima nije odgovaralo povećanje broja Slavena u državi. Austro-Ugarska je tim potezom pokušala smanjiti sve veću želju slavenskog stanovništva za ujedinjenjem i proširiti svoj utjecaj i teritorij na istok zbog nemogućnosti širenja na druge strane.³⁵ Došlo je do tzv. Aneksijske krize koja je riješena tek 1908. godine službenim pripajanjem teritorija Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj i plaćanjem odštete Osmanskom Carstvu, uz ponovno nezadovoljstvo svih okolnih zemalja.

Za vrijeme Aneksijske krize počeli su veliki pritisci na političke stranke. Nadziralo se pisanje u novinama, pratilo se djelovanje i kretanje političara. Mnogi se nisu slagali s aneksijom jer su smatrali da je predstavljala habsburšku ekspanziju na Balkan koja bi značila manje mogućnosti za osamostaljenje hrvatskih zemalja. Zbog loše gospodarske politike i općenito manjka ulaganja jačalo je nezadovoljstvo kod političara koje je trajalo već godinama.³⁶ U pokušaju da ih se odobrovolji, odnosno, da se donesu konkretni politički ustupci, 1909. godine odlučeno je da će se 1912. u upravi početi koristiti hrvatski jezik.

³⁵ Mato ARTUKOVIĆ, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884-1902)* (Zagreb: Naprijed, 1991.), 169.

³⁶ Pero DEPOLO, „Političke struje u Dubrovniku i aneksija Bosne i Hercegovine“ (I. dio), *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 37 (1999.), 297.

4. Gospodarska situacija

Godine 1890. u Dalmaciji od poljoprivrede, šumarstva i ribarstva živi 86 posto stanovništva što dovoljno govori o nerazvijenosti te pokrajine i o nedostatku ulaganja u privredu. Najviše se izvozilo vino, a vinarstvu je veliki udarac dala vinska klauzula; ugovor između Austro-Ugarske i Italije kojom je omogućeno da Italija uvozi svoje vino u Austro-Ugarsku po niskim carinama, s intencijom da se Italiju zadrži u Trojnom savezu. Tom se ugovoru nadovezuje i filoksera vinove loze 1894. kao još jedan udarac na gospodarstvo Dalmacije.³⁷

Od poljoprivrednih kultura još se uzgajalo voće, masline i duhan, a stanovništvo se bavilo i ribolovom. Devedesetih godina Dalmacija se nalazila na gospodarskoj prekretnici, kada sa zakašnjenjem u odnosu na Zapadnu Europu, iz preindustrijske faze prelazi u kapitalistički sustav koji polako dovodi do promjena u pokrajini. Otvarali su se prerađivački pogoni, obrti, destilerije, cementare i rudnici ugljena. To razdoblje označilo je i početak razvoja bankarstva i štedionica.³⁸

Pomorstvo se nije razvijalo pa je tako prvi dubrovački parobrod zaplovio 1891. godine, a tek je 1901. godine uspostavljena veza Dubrovnika sa zaleđem preko Gruža, zato jer je bečko središte u prvi plan guralo svoje kompanije i luke, Trst a potom i Rijeku, zbog čega u Dubrovniku dolazi do gospodarske stagnacije. Godine 1897. upriličeno je otvorenje Hotela Imperial što je pozitivno djelovalo na financijsko stanje u Gradu.³⁹ Vezano uz turizam i društveni život, u Dubrovniku su otvarani mnogi hoteli i kavane koje su potaknule dolazak i potrošnju novca, kako stranih tako i domaćih turista, što je poboljšalo lošu gospodarsku situaciju. Tako su, na primjer, godine 1893. bila otvorena četiri hotela i dvije kavane.⁴⁰

Pravo krizno razdoblje bilo je prvih deset godina dvadesetog stoljeća. Gospodarstvo je stagniralo zato jer su četiri glavne gospodarske grane loše poslovale. Radi se prije svega o poljoprivredi, ali i brodarstvu, trgovini te obrtništvu. Na dubrovačkom području je tada živjelo 50 000 ljudi od toga 38 000 na selu i 12 000 u gradu. Loše ekonomsko stanje s kraja devetnaestog stoljeća nastavilo se u dvadesetom stoljeću. Poljoprivredu su poharale gladne godine koje su nastale sušama, poplavama i nerodicom, a još je tada trajala i preorijentacija

³⁷ Jaroslav ŠIDAK – Mirjana GROSS – Igor KARAMAN – Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.* (Zagreb: Školska knjiga, 1968.), 170-172; Ivo PERIĆ, *Politički portreti iz prošlosti Dalmacije* (Split: Književni krug, 1990.), 162.

³⁸ Marko TROGRLIĆ, Nevio ŠETIĆ, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću* (Zagreb: Leykam international, 2015.), 81.

³⁹ Robin HARRIS, *Povijest Dubrovnika* (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006.), 420.

⁴⁰ Nikola ŠUBIĆ, „Otkrivanje spomenika Ivanu Gunduliću 1893. godine u Dubrovniku“, *Ekonomski misao i praksa* 11/1 (2002.), 178.

poljoprivredne kulture s vina na ulje. Zbog svih nepogoda krenula je velika migracija stanovnika u gradove i prekomorske države. Pomorstvo je loše poslovalo zbog velikih taksi i uvođenja novih tehnologija koje brodari i pomorci nisu bili u mogućnosti nabaviti i primijeniti. Trgovine i obrtništva su oslabile velike tvornice te industrijska ponuda koja je kupcima bila kudikamo isplativija. U Dubrovniku s ograničenim urbanim prostorom, za industrijske pogone nije bilo mjesta; industrijalizacija je u tom smislu vrlo usporeno i necjelovito zahvaćala samo određene dijelove Dalmacije, uz Bukovinu najsiromašnije regije Habsburške Monarhije u cijelosti. U Dubrovniku je međutim počeo jačati turizam, o čemu govori i otvaranje sedam novih hotela. Oporavak se počeo događati između 1910. i 1914. godine, što se vidi u postupnom rastu svih gospodarskih grana, od stabilizacije poljoprivrede, povećanja trgovine do otvaranja novčarskih institucija. Takav je gospodarski rast zaustavljen početkom Prvog svjetskog rata, upravo izbijanjem rata i bitnim promjenama koje su uslijedile.⁴¹

5. Stranke

5.1 Pregled političkih stranaka

5.1.1 Narodna stranka nazivala se narodnom jer su njeni članovi zastupali „stavove naroda“, koji je (smatrali su) želio korištenje hrvatskog jezika i ujedinjenje hrvatskih zemalja. Bili su progresivni, željeli su mijenjati tadašnje stanje u duhu vremena i ugledali su se na razvijenije zemlje i njihove pokrete liberalnog građanstva. Među prvim narodnjačkim pobjedama u Dalmaciji dogodila se ona 1869. godine kada su narodnjaci pobijedili na općinskim izborima u Dubrovniku. Dubrovačko radničko društvo osnivaju 1874. godine kao platformu pomoću koje se stranka lakše približava stanovništvu i prenosi svoju ideologiju. Time se ujedno može govoriti i o početku radničkog pokreta u Dubrovniku, budući da su ranija zbivanja, naročito oko 1848./1849. godine bila još uvijek neorganizirana.⁴² Od osamdesetih godina članovi Narodne stranke vode oportunističku politiku, motivirani uglavnom strahom od toga da postanu manjinska stranka. Tim potezom nisu postizali ni željene ekonomske, ni političke ciljeve, što je dovelo do velikog nezadovoljstva među članovima koji su u početku smatrali da će im vlada popustiti i učiniti ustupke ako im se

⁴¹ Antun Kobašić, „Uspješna i krizna razdoblja u dubrovačkom gospodarstvu u 20. st“. *Naše more: časopis za more i pomorstvo* 53/5-6(2006.), 245.

⁴² Vidjeti o tome: Mato KAPOVIĆ, *Radnički pokret u Dubrovniku 1874–1941* (Dubrovnik: Historijski arhiv Dubrovnik, 1985.).

stranka prilagodi. Prvi rascjep se dogodio kada je nastala Narodno srednjačka stranka, tzv. Zemljaci (po listu *Zemljak*, koji izlazi od 1873. do 1876.), koja je pod vodstvom nekadašnjeg zastupnika stare Narodne stranke, poslanika u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću u Beču Stefanom Mitrovom Ljubišom, nosila snažno izražena srpska i pravoslavna obilježja. Stranka je djelovala doduše samo do 1876. godine, a u političkom smislu nije postizala dobre rezultate, ali je nedvojbeno štetila Narodnoj stranci s opetovanim žestokim polemikama i sukobima, politizacijom pitanja ćirilice i prava srpskog stanovništva, potičući na taj način direktno razdor koji je doveo do samostalnog srpskog pokreta u Dalmaciji i napuštanja njihovih pristaša Narodne stranke.⁴³ Još jedan val nezadovoljstva je nastao zbog samog naziva stranke. Neki članovi su naime smatrali da nakon izlaza srpskih članova iz stranke 1880. godine zbog nacionalnih sukoba nastalih nakon austrougarske aneksije Bosne i Hercegovine, treba pokazati hrvatska obilježja, a ne se više nazivati neutralno. To je dovelo do mijenjanja naziva u Narodna hrvatska stranka 1889. godine. Još jedan rascjep se dogodio 1892. kada dio članova napušta stranku te osniva vlastiti klub u Saboru. U programu iz 1889. godine ističe se izjava da će se boriti za sjedinjenje u svakom zgodnom trenutku na temelju već postojećih prava. Tek 1894. odlučili su pokrenuti raspravu u Saboru oko tog pitanja, ali do rasprave nije došlo zbog uplitanja ministra unutarnjih poslova i prekidanja sjednice.⁴⁴

5.1.2 Autonomasi (Talijanaši ili Tolomaši) su zastupali ideje talijanskog stanovništva kao i ideje koje je propagirao režim u Italiji. Nisu željeli da se hrvatski jezik uvede u sudstvo, školstvo i upravu te su bili protiv ideje o ujedinjenju hrvatskih zemalja. Bili su konzervativni, željeli su zadržati stanje kakvo jest i oslanjali su se na tradicije prošlosti i sposobnost urbanih elita. Osim što su mogli računati na podršku talijanskog stanovništva u Dalmaciji, Autonomasi su privlačili i manje skupine uglavnom hrvatskih elita koje su bile pod utjecajem talijanskih intelektualaca, institucija, kulture i ideja talijanskog jedinstva, pa je među njima postojala i ona skupina koja je pripadnost Dalmacije pripisala tzv. „slavo-dalmatinskoj naciji“ (*nazione slavo-dalmata*) – prema ideji koju je formirao Niccolò Tommaseo. Kao stranka formirani su 1860., sačinjena uglavnom od sitnih trgovaca, činovnika, zemljoposjednika i građanstva.⁴⁵ Takvom politikom su se izjednačili sa stavovima vladajućih iz Beča pa su imali i njihovu podršku kroz vršenje pritiska na birače i namještene

⁴³ Usp. Jaroslav ŠIDAK – Mirjana GROSS – Igor KARAMAN – Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.* (Zagreb: Školska knjiga, 1968.), 106-107; Tihomir RAJČIĆ, „Politički i nacionalni aspekti fenomena “zemljaštva” u Dalmaciji (1873. – 1878.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 56 (2014.), 213-233.

⁴⁴ Ivo PERIĆ, *Politički portreti iz prošlosti Dalmacije* (Split: Književni krug, 1990.), 166.

⁴⁵ Josip VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću* (Zagreb: Dom i svijet, 2002.), 73-78.

izborne zakone kako bi osvojili što više mjesta u Dalmatinskom saboru. Pritisci su rezultirali hapšenjem članova Narodne stranke s područja Cavtata.⁴⁶ Vlast je smatrala da će nametanjem talijanskog jezika usporiti nacionalne težnje hrvatskog stanovništva i oslabiti otpor prema vlasti, a to je odgovaralo autonomašima čiji su članovi zauzimali mnoga birokratska mjesta u Dubrovniku. Početkom sedamdesetih godina bili su organizirani, ali im je podrška postupno slabila. U Konavlima su uspijevali osvajati glasove jer su pametnom kampanjom iskoristili sukobe konavoskih kmetova i feudalnih gospodara iz Dubrovnika. Ujedinjenjem Italije pomalo su gubili naklonost vlasti koja se bojala talijanskog iredentizma i mogućeg pokušaja pripajanja dijelova Dalmacije Italiji. Radi toga su autonomaši svoje političke ideje sve više pokušavali približiti stanovnicima ne bi li pribavili dovoljno veliku glasačku mašineriju uz čiju bi pomoć mogli postizati bolje izborne rezultate. Osnovani su 1873. godine Radničko društvo napretka s oko 400 članova u Dubrovniku kao dio kampanje za približavanje stanovništvu.⁴⁷ Od propadanja ih je međutim spasila samo koalicija sa Srpskom strankom s kojom su početkom devedesetih godina osvajali izbore i došli na vlast u dubrovačkoj općini.⁴⁸

5.1.3 Srpska stranka je nastupala protiv sjedinjenja Dalmacije s Banskom Hrvatskom. Osim srpskog stanovništva stranka je među članovima imala i katolike koji su se deklarirali kao Srbi katoličke vjere (Srbi katolici). Njihovi pristaše su pokušavali preuzeti mandate u saboru, koje su do tada osvajali narodnjaci te su se novinskim tekstovima obraćali stanovništvu s porukama u kojima su pozivali pristaše na organizaciju. Stranka je službeno nastala 1879. godine kada su srpski političari istupili iz Narodne stranke. Nastojali su organizirati čitavo srpsko stanovništvo u jednu političku opciju kojom bi ujedinili južnoslavensko stanovništvo pod srpskim imenom i pravoslavnom vjerom. Stranka je bila predvođena pojedincima koji su polazili od ideje da su svi ti narodi (Hrvati, Slovenci, Crnogorci) ionako prvotno bili Srbi.⁴⁹ Srbija je trebala biti „južnoslavenski Pijemont“ odnosno fokalna točka pokreta za stvaranje i ujedinjenje Jugoslavije, ali tek s nestankom Habsburške Monarhije. Suradivali su s autonomašima jer su smatrali da je Dalmacija

⁴⁶ Ivo PERIĆ, *Politički portreti iz prošlosti Dalmacije* (Split: Književni krug, 1990.), 109.

⁴⁷ Ivo PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“, *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 12/1 (1979.), 145.

⁴⁸ Ibid, 172

⁴⁹ Mato ARTUKOVIĆ, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884-1902)* (Zagreb: Naprijed, 1991.), 141.

talijanska, odnosno srpska zemlja, pa su se protivili ujedinjenju s Bansom Hrvatskom kao i što su bili protiv „hrvatskih pretenzija“ na teritorije Bosne i Hercegovine.⁵⁰

5.1.4 Stranka prava u Dalmaciji u početku devedesetih godina nije djelovala kao organizirana stranka nego kao skupina pojedinaca. Kritizirali su narodnjake zbog, smatrali su, oportunističke politike kojom su napustili velika važna pitanja i bavili se samo sitnicama čime su razočarali birače kojima treba čvrsta stranka da se oštro bori protiv vlasti i zahtijeva rješavanje državnog pitanja. Smatrali su pozitivnim borbu narodnjaka u preporodnom dobu i doprinos u razvoju hrvatske misli. Godine 1894. članovi Hrvatskog kluba, koji se prije toga odvojio od Narodne stranke, udružuju se s pravašima te osnivaju Dalmatinsku stranku prava kao odgovor na lošu politiku Narodne stranke i njihovu neaktivnost po pitanju sjedinjenja hrvatskih zemalja.⁵¹ Održavali su političke veze sa svim stranama i zalagali su se za bolji gospodarski status Dalmacije, a bili su protiv Narodne stranke koja se po njima nije borila za boljitak ekonomskog stanja. Također su zahtijevali ujedinjenje Dalmacije s Bansom Hrvatskom. Stranku prava predvodilo je obrazovano građanstvo, a na prijelazu stoljeća zaključili su da će suradnjom sa srpskom strankom lakše gospodarski i politički napredovati.⁵² Dubrovački Hrvati su prednjačili u borbi za ujedinjenje hrvatskih zemalja. U Dubrovniku se pravaške ideje 1880ih godina počinju širiti među srednjoškolcima, a pogotovo u gimnaziji gdje je dolazilo do sukoba pristaša *Slovinca* i pravaša. Učenici su organizirali tajno đачko društvo protiv habsburške vlasti, a na sastancima su čitali domoljubne pjesme i poticali hrvatsku narodnu ideju. Na čelu društva je bio mladi Frano Supilo, koji se u to vrijeme upoznao i družio s Melkom Čingrijom, sinom Pera Čingrije, svog kasnije političkog suradnika.⁵³ Političko ujedinjenje u Dubrovniku započelo je devedesetih godina okupljanjem oko lista *Crvena Hrvatska* koji je započeo s izlaženjem 1891. godine, a u kojem su zajedno djelovali pravaši i narodnjaci. Suradnja je polagano davala plodove, što se može vidjeti po sve boljim rezultatima na izborima nakon poraza 1890. godine, odnosno pobjede srpsko-autonomaške koalicije. Na pravaškoj konferenciji u Rijeci 1892. godine sudjelovao je i Supilo koji je bio zadovoljan liberalnim smjerom u kojem se stranka razvija te je preporučio

⁵⁰ Usp. Mato ARTUKOVIĆ, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884-1902)* (Zagreb: Naprijed, 1991.), 188; Tihomir RAJČIĆ, „Srpski nacionalni pokret u Dalmaciji u XIX. stoljeću“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 47 (2005.), 213-233.

⁵¹ Mato ARTUKOVIĆ, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884-1902)* (Zagreb: Naprijed, 1991.), 188.

⁵² Usp. Marjan DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvog svjetskog rata* (Zadar: Matica hrvatska, 1998.); Arnold SUPPAN, *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj (1835.-1918.)* (Zagreb: Naklada Naprijed, 1999.); 209.

⁵³ Marjan DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvog svjetskog rata* (Zadar: Matica Hrvatska, 1998), 190.

Biankiniju da se Hrvatski klub i dalmatinski pravaši ujedine do čega je 1894. godine i došlo.⁵⁴ Krajem stoljeća u Dubrovniku su koalirali narodnjaci i pravaši što nije bio čest slučaj u dalmatinskim gradovima u kojima su te dvije struje bile sukobljene pa zbog toga neki članovi dalmatinskih ograna tih stranaka nisu odobravali tu suradnju.

5.1.5 Politika Novog kursa započinje put već 1890-ih godina, kada se predvodnici starih političkih stranaka, pravaši i narodnjaci, postupno približuju. No najkasnije do 1903. godine, na Dalmatinskom saboru nakon rasprave narodnjaka i pravaša o budućnosti Austro-Ugarske i potencijalnoj reakciji na trenutnu krizu dualističkog sustava, postaje jasno da samo složni i bez političkih sukoba se mogu izboriti za bolju budućnost. Tada su postavljeni temelji za politiku Novog kursa koja je trebala zagovarati suradnju južnoslavenskih naroda, emancipaciju od Beča i približavanje mađarskoj politici koja se i sama želi oduprijeti Beču, odnosno austro-njemačkom nacionalizmu s jedne strane i dalmatinskoj realnosti s druge strane, koja je podrazumijevala često oskudicu, glad, siromaštvo i naročito veliku štetu vinske klauzule.⁵⁵ Naročito u Dubrovniku, gdje su hrvatsko-srpski odnosi dosegali vrhunce u smislu opterećenosti, promoviranje hrvatsko-srpske sloge značilo je zauzimanje posve „novog kursa“: najočitije je to na primjeru *Crvene Hrvatske* koju pod uredničko vodstvo preuzima mladi naprednjački intelektualac Milan Marjanović.⁵⁶ Politika Novog kursa je prerasla u Hrvatsko-srpsku koaliciju, prvo Riječkom pa Zadarskom rezolucijom. Riječka je donesena 3. listopada 1905. godine zbog težnji da se ujedine političke opcije kako bi se lakše mogle boriti protiv vlasti i ostvariti svoje potrebe. Zalagali su se za suradnju s Mađarima koji su s oduševljenjem dočekali ovu odluku. Ostali slavenski narodi su također pozitivno gledali na ovu političku odluku. Dva tjedna poslije, 17. listopada 1905. godine, potpisana je Zadarska rezolucija kojom su se suradnji priključili srpski političari. Povjesničar Rene Lovrenčić piše tako o „drugoj fazi“ Novog kursa od 1904. godine.⁵⁷ No, bečki političari nisu blagonaklono gledali na ovu odluku nego su strahovali kako će se ta politička ideja manifestirati.⁵⁸ Nisu

⁵⁴ Jaroslav ŠIDAK – Mirjana GROSS – Igor KARAMAN – Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.* (Zagreb: Školska knjiga, 1968.), 173; DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvog svjetskog rata*, 247.

⁵⁵ Usp. Jaroslav ŠIDAK – Mirjana GROSS – Igor KARAMAN – Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.* (Zagreb: Školska knjiga, 1968.), 216-217; Ivo PERIĆ, *Politički portreti iz prošlosti Dalmacije* (Split: Književni krug, 1990.), 199.

⁵⁶ Jaroslav ŠIDAK – Mirjana GROSS – Igor KARAMAN – Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.* (Zagreb: Školska knjiga, 1968.), 217-218.

⁵⁷ Rene LOVRENČIĆ, *Geneza politike „novog kursa“* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, 1972.), 266-274.

⁵⁸ Vlaho BENKOVIĆ, „Dubrovački Srbi-katolici i „novi kurs“ u hrvatskoj politici 1903.-1905“, *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost* (nova serija) 1/1-2 (1990), 229.

uspjeli provesti svoju politiku borbe protiv Beča u djelo zbog cenzure, progona, veleizdajničkog i Friedjungovog procesa.⁵⁹

5.1.6 Hrvatska stranka nastala je u travnju 1905. fuzioniranjem Narodne hrvatske stranke i Stranke prava. U svom programu su se zalagali da su Hrvati i Srbi jednaki po krvi i jeziku, žive na istom području te će surađivati na boljem zajedničkom životu.⁶⁰ Već se u programu stranke 1905. godine govorilo o ujedinjenju južnoslavenskih zemalja u samostalnu državu. Političari su trebali poticati jedinstvo, bratstvo i slavenstvo na temelju sličnosti jezika, običaja i dakako „zajedničke“ povijesti.⁶¹

5.2 Odnosi među strankama i izbori

Nakon pada Bacha i sloma neoapsolutizma koji je izazvao loše vanjskopolitičko stanje i poraz Habsburške Monarhije u ratu 1859., u Dalmaciji se ponovno počeo razvijati preporodni duh, koji je izdvojio dva temeljna problema za koja su se tražila rješenja, a to su uvođenje hrvatskog jezika u upravu i školstvo te ujedinjenje Dalmacije s ostatkom hrvatskih zemalja. Dubrovački narodnjaci od početka 1860-ih godina počinju provoditi aktivnosti s ciljem rješavanja tih pitanja. Istaknuti intelektualci poput braće Pucić, Miha Klaića i Đura Pulića preuzimaju vodeće uloge u narodnom pokretu u Dubrovniku.⁶² Narodnjaci su namještenim procesima bili pritisnuti od policijskih vlasti tako da im se pokušalo umanjiti utjecaj te su članovi bili praćeni. U Dubrovniku je Narodna stranka bila poprilično jaka što se vidi iz rezultata prvih saborskih izbora 1861. godine na kojima su osvojili tri od ukupno pet mandata svoga kraja, dok je u Dalmatinskom saboru bilo 29 autonomaša od ukupno 43 mjesta. Autonomaši sredinom 60ih godina jačaju svoju političku poziciju te zauzimaju sve više mjesta u Dalmatinskom saboru tako da na drugim saborskim izborima 1864. godine u Dubrovniku osvajaju više mandata od narodnjaka kojima se podrška osula. Razlozi za neuspjeh su bili pritisci dubrovačkih autonomaša i režimskih organa. Sljedeće 1865. godine narodnjaci ne izlaze na općinske izbore. Vladao je osjećaj nostalgije u bivšim aristokratskim krugovima koji se kao i inteligencija, obrazovana na talijanskim sveučilištima, priklanjaju narodnjacima jer nisu voljeli došljake ni autonomaše koji su se borili za vlast samo radi

⁵⁹ Usp. LOVRENČIĆ, *Geneza politike „novog kursa“*, 101-142; 266-274; Tereza GANZA-ARAS, *Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića* (Split: Matica hrvatska, 1992.).

⁶⁰ Robert BACALJA, Katarina IVON. „Hrvatsko-srpski odnosi na stranicama Crvene Hrvatske“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 59 (2017.), 402.

⁶¹ Ibid, 403.

⁶² Miljenko FORETIĆ, *Dubrovnik u povijesnim i kulturnim mijenama: zbornik odabranih radova* (Dubrovnik: Matica Hrvatska ogranak Dubrovnik, 2007.), 242.

osobnih dobitaka.⁶³ Također su se zalagali za službeni talijanski jezik i odbijali prijedloge da se uvede hrvatski jezik što je izazivalo polemike kod stanovnika, a na vlasti se nisu zalagali za obnovu pomorstva koja bi pomogla gospodarski razvitak. Takve stavove su imali zbog neslaganja s preporodnim ciljevima, uvođenjem jezika i ujedinjenjem hrvatskih zemalja. Previše su trošili gradski novac što je dovelo do pražnjenja gradske blagajne. Pokušavali su lažnim izvještajima i pismima koje su slali u Beč diskreditirati politiku Narodne stranke kao rušilačku i „antiaustrijsku“.⁶⁴ Na trećim izborima 1867. godine Narodna stranka je ponovno osvojila tri mandata od ukupno pet, ali nisu mogli djelovati u saboru jer su u njemu autonomaši imali većinu zastupnika.⁶⁵ Općinski izbori održani 1868. godine obilježeni su djelovanjem autonomaša koji su, prvo odgodili, pa ih pokušali opstruirati s birokratskim aparatom u kojeg su zaposlili svoje pristaše. Planove su objavili u proglassu u kojem izjavljuju da se, između ostalog, zalažu za održavanje talijanskog jezika, jačanje veza s Habsburgovcima te da su protiv ujedinjenja hrvatskih zemalja.⁶⁶ Narodnjaci se 1860-ih godina ponašaju taktički i apolitično da se ne bi zamjerili vlastima. Općinski izbori se konačno događaju u veljači 1869., šest mjeseci nakon što je autonomašima istekao mandat. Narodna stranka je pobijedila apsolutnom većinom glasova,⁶⁷ te se tako dubrovačka općina vratila u ruke narodnjaka što je označilo početak procesa borbe Narodne stranke za svoje ciljeve počevši od uvođenja hrvatskog jezika u upravu i škole (implementirano već od sljedeće godine) do nastavka politike o sjedinjenju Dalmacije s ostalim hrvatskim zemljama.⁶⁸ Četvrti izbori za Dalmatinski sabor su održani 1870. godine i na njima, od pet mjesta, četiri su osvojili članovi Narodne stranke, a jedno mjesto član autonomaša. Na zasjedanjima Dalmatinskog sabora dubrovački narodnjački predstavnici su zahtijevali od cara da se hrvatske zemlje ujedine i da se narodni jezik uvede u javni prostor kao službeni. Također su se zalagali za osnivanje škola, bolju prometnu povezanost i ulaganja Monarhije u gospodarstvo i poljoprivredu na dubrovačkom području. Nakon 1870. godine Narodna stranka gubi značaj i postaje instrument parlamentarne politike. Počeli su se voditi oportunistički te se sama stranka iznutra počela raspadati jer na površinu izlaze sve suprotnosti, nedosljednosti

⁶³ Miljenko FORETIĆ, *Dubrovnik u povijesnim i kulturnim mijenama: zbornik odabranih radova* (Dubrovnik: Matica Hrvatska ogranak Dubrovnik, 2007.), 244.

⁶⁴ Ibid, 249.

⁶⁵ Ivo PERIĆ, *Politički portreti iz prošlosti Dalmacije* (Split: Književni krug, 1990.), 137.

⁶⁶ Miljenko FORETIĆ, *Dubrovnik u povijesnim i kulturnim mijenama: zbornik odabranih radova* (Dubrovnik: Matica Hrvatska ogranak Dubrovnik, 2007.), 252.

⁶⁷ Antun STRAŽIČIĆ, *Dubrovački koluri. Uspon i pad srbokatolika* (Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, 2018.), 9.

⁶⁸ Miljenko FORETIĆ, *Dubrovnik u povijesnim i kulturnim mijenama: zbornik odabranih radova* (Dubrovnik: Matica Hrvatska ogranak Dubrovnik, 2007.), 260.

i nesklonost na ozbiljno djelovanje da bi se riješila važna pitanja za koja su se zalagali. Rezultati sukoba pojedinaca u stranci dolaze na vidjelo kada na glasanjima u saboru svaki zastupnik glasa po svome uvjerenju, a ne po stranačkim naputcima kako su do tada radili.⁶⁹ Na prvim izravnim izborima za Carevinsko vijeće 1873. godine, nakon zakulisnih političkih igara, podmetanja i praznih obećanja, Narodna stranka osvaja tri mandata, autonomaši šest, a jedno mjesto osvajaju bivši članovi Narodne stranke, tada poznati kao „zemljaci“. Godine 1873. od 80 općina u Dalmaciji, 59 je bilo pod vlasti narodnjaka. Saborski izbori 1876. godine su ponovno pokazali premoć narodnjaka koji su, iako pogođeni unutarnjim borbama, u Dubrovniku osvojili svih pet mjesta za sabor. Narodna stranka je također osvojila većinu u cijelom saboru s 30 mandata, ali ubrzo nakon početka zasjedanja, sabor je prekinuo s radom te se nije sazvaio sljedeće tri godine. Općinski izbori u Dubrovniku 1881. pokazali su kako se Narodna stranka približava raskolu. Naime na izbore su izašli s dva izborna odbora od kojih se jedan udružio s autonomašima, ali su svakako pobijedili. Na općinskim izborima 1886. godine opet su pobjedu odnijeli narodnjaci dok 1889. godine na izborima za Dalmatinski sabor dominaciji Narodne stranke dolazi kraj jer na saborske izbore zajedno izlaze Srpska i Autonomaška stranka te kao koalicija uspijevaju odnijeti pobjedu.⁷⁰ Na općinskim izborima 1890. godine ta koalicija također odnosi pobjedu te preuzima upravljanje dubrovačkom općinom. Jedan od glavnih razloga koalicijske pobjede na izborima je bilo ne kandidiranje svojih političara na izbore od strane Narodne stranke. Na općinskim izborima 1894. pobjedu ponovno odnosi srpsko-autonomaška koalicija. Izbori za dalmatinski sabor 1895. godine donijeli su prvo direktno političko nadmetanje između Narodne stranke i Stranke prava. Narodnjaci su na tim izborima imali pomoć režima, čime su postali ono protiv čega su se godinama borili. Rezultati su bili očekivani pa je tako Narodna stranka dobila 23 glasa, Srpska stranka 9, Autonomaška 6 i Stranka prava 3. Zanimljivi su bili izbori za Carevinsko vijeće iz 1897. godine na kojima su Narodna, Srpska i Stranka prava sklopile dogovor o udruživanju protiv autonomaša. Konačan odlazak s vlasti srpsko-autonomaška koalicija doživjela je 1899. kada su poraženi na općinskim izborima što je označilo povratak hrvatske vlasti u Dubrovnik. Novi gradonačelnik postaje Pero Čingrija.⁷¹ Na saborskim izborima 1901. godine pobijedili su hrvatski predstavnici. Moć srpsko-autonomaške koalicije od osvojenih izbora opada što možemo vidjeti po glasovima koje su osvojili na izborima u tom desetljeću.

⁶⁹ Ivo PERIĆ, *Politički portreti iz prošlosti Dalmacije* (Split: Književni krug, 1990.), 142.

⁷⁰ Vlaho BENKOVIĆ, „Dubrovački Srbi-katolici i „novi kurs“ u hrvatskoj politici 1903.-1905“, *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost* (nova serija) 1/1-2 (1990), 212.

⁷¹ Vlaho BENKOVIĆ, „Dubrovački Srbi-katolici i „novi kurs“ u hrvatskoj politici 1903.-1905“, *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost* (nova serija) 1/1-2 (1990), 219.

Na izborima 1890. godine su osvojili 658 glasova, na izborima 1894. godine 513, dok se na izbore 1899. godine nisu kandidirali.⁷²

6. Pojedinci

U dubrovačkoj politici se na prijelazu stoljeća istaklo nekoliko političara koji su svojim radom zaslužili da ih se izdvoji i ukratko opiše njihovo djelovanje u političkom životu. Pritom su neki od njih ostali u „kolektivnom sjećanju“ grada i građana (putem javnih mjesta ili institucija s njihovim imenima), dok je određen broj njih zaboravljen ili prešućen.

6.1 Niko i Medo Pucić dva su brata, potomka plemićke obitelji iz Dubrovnika poznate i pod latiniziranom verzijom prezimena Puteo/Putei odnosno češćom talijaniziranom verzijom Pozza/Poza. Niko „Veliki“ Pucić je rođen 1820. godine, a umro 1883. dok je Medo, pravim imenom Orsat, rođen 1821. godine, a umro 1882. Niko je nosio nadimak „Veliki“ jer je imao mlađeg brata istog imena kojeg su zvali „Mali“. Nakon osnovne škole i gimnazije odlazi u Veneciju gdje je dvije godine bio na tečaju filozofije. Nije se dalje školovao jer je trebao, prvo pomagati, pa kasnije i preuzeti obiteljski posao vezan uz najam i obradu zemljišta, prikupljanje dohodaka i prodaju poljoprivrednih dobara. Znao je mnoge jezike pa je dosta čitao. Uz politiku, u Monarhiji i izvan nje, zanimala ga je književnost. Kao i ostali plemići, bio je protuaustrijski raspoložen i gajio je nade u povratak Republike na koju ih je sve podsjećalo.⁷³ Bio je aktivan na političkom i na kulturnom polju. Kako bi pomogao kulturnom životu u hrvatskim zemljama, dao je novčane priloge za osnivanje Društva za povjesticu jugoslavensku i Matice dalmatinske. Na političkom polju Niko se zalagao za ujedinjenje hrvatskih zemalja, za uvođenje hrvatskog jezika u školstvo i upravu i protiv izoliranosti i autonomaštva.⁷⁴ Prvu veliku političku ulogu je odigrao 1861. godine kada je odabran da ode kod cara i da mu izloži argumente za sjedinjenje Dalmacije i banske Hrvatske. Beču nisu odgovarali ti zahtjevi, ali su ipak zbog sve većeg nezadovoljstva i pritiska stanovnika odlučili uspostaviti Dalmatinski sabor. Sprijateljio se s Ivanom Kukuljevićem-Sakcinskim i Josipom Jurajem Strossmayerom s kojima je u dogovoru 1861. izašao na izbore za Hrvatski sabor u koji je i izabran.⁷⁵ Bio je izabran i u Dalmatinski sabor 1867. godine, a postao je i potpredsjednik sabora. Koristio se političkim vezama na putovanjima u Beč da bi pomogao

⁷² Crvena Hrvatska, 28/9 29.7.1899.

⁷³ Ivo PERIĆ, „Niko Veliki Pucić kao političar i kulturni djelatnik“. *Analiz Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 31 (1993.), 160.

⁷⁴ Ivo PERIĆ, „Niko Veliki Pucić kao političar i kulturni djelatnik“. *Analiz Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 31 (1993.), 165.

⁷⁵ *Ibid*, 165.

interesima Dalmacije. Izjavio je da su Dubrovnik, Split i ostatak Dalmacije od iste majke rođeni.⁷⁶ Do kraja političke karijere bio je utjecajan član Narodne stranke i cijenjen od drugih političara zbog uloge u nacionalnom pokretu i zalaganja se za ravnopravnost naroda, složnost narodnjaka, složnost Hrvata i Srba i bolji položaj hrvatskih zemalja.

Medo je bio književnik i političar koji je djelovao u preporodnom razdoblju sredinom devetnaestog stoljeća. Ideju o nacionalnom pokretu je usvojio, kao i mnogi njegovi suvremenici, za vrijeme studiranja u Padovi, gdje je slušajući priče o ujedinjenju, jednakosti i zajedništvu donio odluku o djelovanju na primjenjivanju tih ideja u rodnom gradu i južnoslavenskim zemljama. Uz razne književne i publicističke tekstove pisao je i teorijske članke o opravdanosti sjedinjenja Dalmacije s ostatkom hrvatskih zemalja na temelju povijesnog prava i odnosa dviju zemalja. Zagovarao je, ali ne izravno, i posebno mjesto Dubrovnika koji bi imao određenu autonomiju u novoj državi.⁷⁷ Surađivao je s raznim časopisima i listovima, pišući na narodnom jeziku za kojeg je smatrao da ga se treba sačuvati i što više upotrebljavati zbog njegove ljepote i bogate povijesti. Pisao je povijesne knjige o Dubrovniku na narodnom jeziku te se kao osoba koja je govorila brojne strane jezike (engleski, talijanski, njemački, francuski) i poznavala klasične (latinski, grčki), bavio prevodjenjem modernih djela i klasika.⁷⁸ U njegovom političkom životu i ideološkim idejama se dogodila promjena koja se događala i drugim osobama toga doba. Iako je u ranijim fazama života bio simpatizer Ljudevita Gaja, pobornik ilirskog pokreta, hrvatstva i ujedinjenja hrvatskih zemalja, s godinama su se ideje promijenile. Šezdesetih godina se postepeno okreće slavizmu kao ideji koju je doživljavao kao najprikladniju za rješenje svih nacionalnih i ideoloških pitanja. Zalaže se za ideje Srba-katolika i uvođenje zajedničkog slavenskog imena kojim bi se svi nacionalni sukobi zaustavili.⁷⁹

6.2 Pero Čingrija rođen je 1837. godine, a umro je 1921. Bio je jedan od prvaka Narodne stranke u Dalmaciji i vođa narodnjaka u Dubrovniku. Rodio se u bogatoj građanskoj obitelji bez plemićkog naslova. Odrastao je u vrijeme žaljenja za Republikom i u teškoj situaciji u kojoj se našao nekad veliki grad-država. Takvo odrastanje ga je obilježilo, te je odredilo njegov politički i ideološki put, pogotovo nakon događanja 1848./1849. godine i

⁷⁶ Miljenko FORETIĆ, *Dubrovnik u povijesnim i kulturnim mijenama: zbornik odabranih radova* (Dubrovnik: Matica Hrvatska ogranak Dubrovnik, 2007.), 229.

⁷⁷ Ibid, 228.

⁷⁸ Ivo PERIĆ, „Niko Veliki Pucić kao političar i kulturni djelatnik“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 31 (1993.), 160.

⁷⁹ Ivo PERIĆ, „Niko Veliki Pucić kao političar i kulturni djelatnik“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 31 (1993.), 183.

ilirskog preporoda. Nakon završene osnovne škole i gimnazije u Dubrovniku, studirao je pravo u Padovi gdje je prihvatio preporodne ideje te ga je oduševio talijanski pokret za oslobođenje i ujedinjenje.⁸⁰ Tamo je naučio na koje načine voditi i propagirati političke borbe i pokrete. Pri povratku u Dubrovnik radio je u odvjetničkoj kancelariji Rafa Pucića, poznatog narodnjaka sa sredine stoljeća, kojeg je smatrao svojim mentorom.⁸¹ Također se poslije studija uključio u političku borbu na strani Narodne stranke u kojoj je bio aktivan sve do svoje smrti. Godine 1861. vlast ga je optužila da je „aneksionist“. Na lokalnoj razini se zauzimao za sekularizaciju škola, pisao je proglase i prigovore na nepravilnosti vezane uz održavanje izbora, a već do kraja 60ih je postao jedan od istaknutijih narodnjaka u Dubrovniku. Nakon općinskih izbora 1869. godine općinsko vijeće ga je izabralo da bude drugi općinski prisjednik.⁸² Sljedeći politički korak je bila borba protiv talijanskog jezika u školama koja je završila pobjedom i uvođenjem hrvatskog u nastavu. U Dalmatinski sabor je prvi put izabran 1870. godine nakon pobjede Narodne stranke na izborima, što pokazuje da je stekao ugled kod stanovnika koji su mu se na taj način odužili za političku borbu koju je do tada pružao. Izborom u Dalmatinski sabor prvi put stupa na regionalnu političku scenu.⁸³ Kroz svoje djelovanje sedamdesetih godina postao je jedan od prvaka Narodne stranke koja u to vrijeme počinje funkcionirati na principu oportunitizma zbog prevelikog utjecaja na lokalnu politiku iz Beča. U Dalmatinskom saboru je obavljao razne funkcije kroz godine pa je tako bio član raznih odbora i zamjenik prisjednika Zemaljskog odbora. Bio je aktivan na sjednicama te je pisao mnoge prigovore na odluke iz Beča kojima nije bio zadovoljan, a u nekoliko navrata je zbog sukoba sa stranačkim kolegama napuštao klubove stranke te se poslije u njih vraćao. Godine 1874. postaje prvi tajnik Dubrovačkog radničkog društva koje je više služilo za propagandu, a manje za pomoć radnicima. Dva puta je obnašao dužnost načelnika općine (gradonačelnika) Dubrovnik. Prvi mandat je trajao od 1878. godine do 1882., dok je drugi put bio na funkciji od 1899. do 1911.⁸⁴ Krajem stoljeća postao je vođa Narodne stranke u cijeloj Dalmaciji i zalagao se za suradnju s pravašima, kojima je na čelu bio Frano Supilo. Koalicija te dvije stranke je zajedničkim snagama pobijedila na izborima 1899. godine te tako preuzela vlast. Na Dalmatinskom saboru 1903. godine izjavio je da treba tražiti novo rješenje, jer je Habsburška Monarhija kao takva (odnosno dualistička) „trula“, zalažući se za uvođenje

⁸⁰ Miljenko FORETIĆ, *Dubrovnik u povijesnim i kulturnim mijenama: zbornik odabranih radova* (Dubrovnik: Matica Hrvatska ogranak Dubrovnik, 2007.), 251.

⁸¹ Ivo PERIĆ, *Politički portreti iz prošlosti Dalmacije* (Split: Književni krug, 1990.), 137.

⁸² Ivo PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“, *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 12/1 (1979.), 138.

⁸³ Ibid, 140.

⁸⁴ Ivo PERIĆ, „Politički portret Pera Čingrije“, *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 12/1 (1979.), 186.

trijalizma ili osnivanje južnoslavenske države. Godine 1905. sudjelovao je u osnivanju Hrvatske stranke (HS) koja je obuhvatila narodnjake i umjerenije pravaše, a također je bio prvi predsjednik te stranke. Svojim djelovanjem i idejama je bio jedan od začetnika politike Novog kursa te je sudjelovao u donošenju Riječke rezolucije. Svoje političke ideje propagirao je putem novine *Crvena Hrvatska* u kojima je pisano u skladu s Čingrijinim naputcima.⁸⁵

6.3 Niko Nardelli, budući namjesnik Dalmacije, rođen je 1857. godine u Dubrovniku gdje je odrastao te završio osnovnu i srednju školu. Pravni fakultet je završio u Grazu, nakon čega se odlučio baviti državnom službom, točnije postao je vježbenik u namjesništvu u Zadru. Njegova činovnička karijera je bila vrlo uspješna i brzo se uspinjao po birokratskoj skali. Napredovao je preko kotarskog tajnika i povjerenika do namjesničkog tajnika te potom od savjetnika do dvorskog savjetnika, a vrhunac je doživio 1905. godine kada je, iako civil, postao namjesnički potpredsjednik s nadležnostima upravitelja Namjesništva. Iako se nije bavio politikom, zbog samog opisa svoga posla pomagao je habsburške imperijalne ciljeve i služio režimu.⁸⁶ U političkim odborima i povjerenstvima ulazio je u rasprave s kritičarima režima uvjeravajući ih u dobre namjere i razne koristi koje su građani i pokrajina dobili zbog austrijske vladavine. Nijekao je germanizaciju, pravdao škole na njemačkom, kao i upotrebu njemačkog u upravi, branio postupke žandarmerije i poreznika iako mu često činjenice nisu išle u korist. Dopisivao se s Perom Čingrijom, te se upravo preko tih rasprava može vidjeti kako se zalaže za interese Dubrovnika i kako je privatno imao znatno elaboriranije stavove negoli je to mogao biti dojam iz njegovih javnih nastupa i izbjegavanja političkih pitanja. Komentirao je kako je uvidio da nesloga između Hrvata i Srba donosi korist samo Beču, a šteti Dalmaciji („nama samima“). Nastojao je od austrijskih vlasti dobiti dopuštenje da se u Knežev dvor u Dubrovniku smjesti arhiv u koji bi se vratili svi spisi koji su od tamo odneseni i poslani u razne države urede nakon pada Republike.⁸⁷ Također se trudio da od habsburških vlasti dobije potpore za gospodarski oporavak Dubrovnika te da riješi sudbinu zapuštenog Lokruma. Kako bi pokušao smiriti situaciju u Dalmaciji, habsburški politički vrh odlučuje ga promovirati u namjesnika 1906. godine. Taj potez je dobro primljen od strane lokalnih dubrovačkih i dalmatinskih političara općenito jer je postao prvi čovjek rođen u Dalmaciji koji je postao namjesnikom. Mnogi tadašnji listovi su ga hvalili kao pametnog i vrijednog čovjeka koji se svojim radom uspeo do položaja, koji razumije „potrebe naroda“ i koji bi

⁸⁵ Ibid, 237.

⁸⁶ Ivo PERIĆ, *Politički portreti iz prošlosti Dalmacije* (Split: Književni krug, 1990.), 196.

⁸⁷ Ibid, 198.

mogao biti idealan namjesnik.⁸⁸ U rodnom Dubrovnik su općinska i gradska glazba organizirale javni koncert njemu u čast. Ipak postavljen je sa zadatkom da smiri protuhabsburške ideje i to prvenstveno tako što je trebao razdvojiti političke koalicije. Godine 1906. posjetio je svoj rodni Dubrovnik, gdje su ga svečano dočekali. Zadržao se tri dana koja je proveo u obilasku dubrovačkog kraja i razgovoru s političarima i obitelji. Pokušavao je od Beča, u svrhu boljih odnosa s domaćim stanovništvom, izboriti se za gradnju željeznice prema unutrašnjosti i veća financijska sredstva. Zanimljivo je izdvojiti da je Nardelli bio zagovaratelj ulaganja u turizam te je u njemu vidio budućnost. Zalagao se za gradnju nove gimnazijske zgrade u Dubrovniku, a u naumu je uspio jer se 1911. objavilo da su napravljeni nacrti i da je ostvarena financijska konstrukcija za izgradnju. Umirovio se 1911. kada je, već i bolestan, shvatio da ga habsburška vlast smatra nepouzdanim u provođenju tvrdog režima prema vlastitom pučanstvu. Mirovinu je proveo u Trstenom, malom mjestu u blizini Dubrovnika, a umro je 1925. godine. Ostat će zapamćen kao prvi i jedini namjesnik u Dalmaciji domaćeg porijekla.⁸⁹

6.4 Lujo Vojnović je rođen 1864. godine, a umro je 1951. Navodi se da je bio dubrovački patriot, a identitetski se vezao uz dubrovačke srpske katolike. Bio je političar, književnik i diplomat koji je karijeru, između ostalog, proveo na crnogorskom i srpskom dvoru. Zbog svojih ponekad kontroverznih izjava i promjena mišljenja, drugi političari ga nisu smatrali pouzdanim pa je tako znao biti izostavljen s funkcija na koje je pretendirao. U početku karijere se zalagao za srpstvo kao političku ideologiju i pripajanje ostalih južnoslavenskih zemalja Srbiji, da bi kasnije postao pobornik jugoslavenstva i zajedničke države u kojoj bi glavnu riječ imala Srbija.⁹⁰ Obitelj Vojnović je obilježila dubrovačku modernu povijest, ali ipak nisu bili dubrovačkih korijena već su se doselili u Dubrovnik s područja Crne Gore, točnije Herceg Novog. Otac Kosta (Konstantin) Vojnović je pri dolasku u Dubrovnik prešao na katoličanstvo i prihvatio hrvatski nacionalni identitet, djelujući kao član Narodne stranke iz čijih je redova biran u Dalmatinski sabor. Za vrijeme buđenja preporodnih ideja 1860-ih godina, Kosta je svojim radom pomagao nacionalni preporod zalažući se za konzervativne katoličke ideje.⁹¹ Oženio je Mariju, Dubrovkinju firentinskog porijekla s kojom je dobio Katarinu, Iva, Luja, Eugeniju i Kristinu. Lujo je rođen u Splitu, a

⁸⁸ Ibid, 205.

⁸⁹ Ibid, 219.

⁹⁰ Zoran GRIJAK, Stjepan ĆOSIĆ, *Figure politike; Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2012.), 8.

⁹¹ Ibid, 16.

osnovno školovanje je stekao u Splitu, Zagrebu i Dubrovniku. Studirao je potom na pravnom fakultetu u Zagrebu, da bi studij i doktorsku disertaciju završio u Grazu. Kao odvjetnik je radio u mnogim gradovima, a u Dubrovnik se vratio sredinom 1890-ih godina, kada se priključuje pokretu Srba katolika. Djelovali su antihabsburški, zalažući se za južnoslavensku državu pa je Lujo zanesen tim idejama prihvatio posao na crnogorskom dvoru u službi kneza Nikole.⁹² Obavljao je funkcije tajnika, ministra pravde i izaslanika u Vatikanu. U Beograd na dvije godine odlazi 1904. gdje postaje odgojitelj kraljevića Aleksandra Karađorđevića. Nakon toga je još službovao u Bugarskoj pa opet u Crnoj Gori kao predstavnik države na konferencijama povodom Balkanskih ratova.⁹³ Lujo Vojnović je bio talentiran za književnost i ambiciozan u političkim željama pa je prihvaćao sve mogućnosti na koje je naišao sa željom da dobije što bolji politički angažman. Uvijek je smatrao da zaslužuje bolje pozicije te se nije mirio s prosječnom karijerom nego bi brzo gubio strpljenje i odlazio u potrazi za novim mogućnostima.⁹⁴ On nije bio primarno političar u punom smislu te riječi nego angažirani intelektualac koji se između ostalog bavio politikom. Bavio se i književnim radom, pisao je političke studije i povijesne radove preko kojih je moguće bolje razumjeti proturječje koje se događalo u političkom i društvenom životu na prijelazu stoljeća. Jedna od kontroverzi oko Luja Vojnovića se odnosi na tiskanje njegove knjige *Pad Dubrovnika* koju je objavio uz pomoć Banskih vlasti, to jest, omraženog bana Pavla Raucha nakon odbijenica koje su mu uputili Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti te Matica hrvatska, i to za vrijeme progona članova Hrvatsko-srpske stranke.⁹⁵ Proturječje zbog kojeg su mu zamjerali drugi političari leži u činjenici da je on svoju karijeru posvetio stranim dvorovima, ali je i dalje primao pomoć od matične države s kojom njegovi poslodavci često nisu bili u najboljim odnosima. Zanimljivo je usporediti politički put Luja i njegovog oca Koste. Stariji Vojnović je bio član Strossmayerove Narodne stranke te sudionik nacionalnog preporoda, katolik, zastupnik u lokalnim i dalmatinskim saborima i vijećima te Hrvatskom saboru, redoviti član JAZU te oponent unionističke politike zbog čega je iz političkih razloga ostao bez službe te na kraju umirovljen, dok je Lujo bio oporbenjak, simpatizer Srba-katolika, pravoslavac koji je jako malo vremena u svome životu proveo u Dubrovniku, ali koji se u svojim književnim djelima uvijek bavio Dubrovnikom. Mogući razlozi različitih putova oca i sina su drugačija vremena njihovih djelovanja i čisti politički oportunistički. U Kostino vrijeme narodnjaci su bili na vrhuncu snage, a srpska stranka nije ni postojala, dok su pri povratku Luje Vojnovića u

⁹² Ibid, 18.

⁹³ Ibid, 73.

⁹⁴ Ibid, 19.

⁹⁵ Ibid, 70.

Dubrovnik 1894. godine narodnjaci izgubili snagu i vlast koju su preuzeli Srpska stranka i autonomaši pa je Lujo u takvom omjeru snaga vjerojatno zaključio da će postići bolju karijeru odlaskom u susjedne zemlje koje imaju slobodu i kojima se okreću hrvatske zemlje. Također je smatrao da će priklanjanjem tim zemljama biti u poziciji isposlovati gospodarski i kulturni napredak svog rodnog Dubrovnika.⁹⁶

6.5 Frano Supilo je bio pravnik i vjerojatno u širem hrvatskom smislu najpoznatiji dubrovački političar, čija je uloga najviše izašla iz lokalnih i regionalnih okvira te ušla u međunarodne. Supilo je po političkom opredjeljenju bio pravaš, ali se za razliku od velikog broja drugih tadašnjih političara nije bojao surađivati sa članovima ostalih političkih stranaka. Smatrao je da bi svi Hrvati trebali djelovati zajedno jer će se tako najlakše i najefikasnije ostvariti hrvatska politička misao. Svoje ideje o zbližavanju je u Dubrovniku provodio u djelo zalažući se za suradnju i surađujući s pristašama Narodne stranke, kojoj je na čelu bio Pero Čingrija.⁹⁷ Rodio se 30. studenog 1870. godine u Cavtatu. S pravaškim idejama je postao upoznat već kao srednjoškolac te je u Dubrovniku 1885. godine sudjelovao u demonstracijama protiv prijestolonasljednika Rudolfa, prilikom njegova posjeta Dubrovniku. Svoja razmišljanja je prenio na papir kada postaje urednikom lista *Crvena Hrvatska*, koji je objavljivao članke nadahnute hrvatstvom, nacionalističkom i pravaškom ideologijom. Supilo se zalagao za ujedinjenje svih hrvatskih zemalja,⁹⁸ ali je bio dovoljno politički inteligentan da zaključi kako do toga neće doći lako. Razumio je da prema cilju treba ići postupno te da put prema osamostaljenju neće biti brz ni lagan. Prihvaćao je sve povoljne prilike te se prilagođavao zahtjevima vlasti do te mjere da je njegova politika postala oportunistička. Znao je da se Hrvati trebaju zajedno boriti protiv vlasti jer odvojene stranke preokupirane međusobnim sukobima neće postići zajednički krajnji cilj. Zbog toga se zalagao za suradnju svih hrvatskih stranaka i za poticanje sukoba između Beča i Budimpešte kako bi Hrvati mogli iskoristiti prilike koje bi se ukazale zbog mogućih sukoba na vrhu vlasti. Smatrao je da bi Hrvatska trebala oko sebe okupiti sve Južne Slavene iz Monarhije. U Stranci prava je pripadao liberalnom krilu mladih političara koji su izbijali na scenu.⁹⁹ Ubrzo od početka djelovanja postaje član vodstva stranke s čime njegovo političko djelovanje počinje nadilaziti

⁹⁶ Zoran GRIJAK, Stjepan ČOSIĆ, *Figure politike; Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2012.), 21

⁹⁷ Ivo PERIĆ, „Dva pisma Frana Supila Tadiji Smičiklasu i Ivanu Krstitelju Tkalčiću iz Arhiva Hazu“, *Arhivski vjesnik* 54/1 (2011.), 216.

⁹⁸ Ivo PERIĆ, „Dubrovačko razdoblje političkog djelovanja Frana Supila“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 17 (1979.), 597.

⁹⁹ *Ibid*, 552.

lokalnu političku scenu. U prvoj godini u vodstvu stranke dolazi do sukoba između članova te se od stranke odjeljuje ogranak predvođen Josipom Frankom koji je sebe smatrao „čistom“ Strankom prava. Supilo nije bio zadovoljan podjelama i unutarstranačkim sukobima nego je propagirao ujedinjenje svih oporbenih stranaka. Godine 1899. napušta Dubrovnik nakon osvojenih općinskih izbora na kojima se vlast nakon devet godina vratila u ruke hrvatske koalicije narodnjaka i pravaša te odlazi, prvo na Sušak, pa poslije u Rijeku.¹⁰⁰ Tamo 1900. godine počinje izdavati *Novi list* koji kasnije mijenja ime u *Riječki novi list*. Početkom dvadesetog stoljeća je postao jedan od najutjecajnijih hrvatskih političara, što možemo vidjeti iz njegovog djelovanja u stvaranju politike Novog kursa i Hrvatsko-srpske koalicije. Nakon krize koja je nastala između Beča i Budimpešte, suradnja svih Južnih Slavena, a pogotovo Hrvata i Srba, postala mu je centralna misao na kojoj je radio nekoliko godina. Do konačnog uspjeha je došlo potpisivanjem Riječke rezolucije kojom je dogovorena suradnja hrvatskih i srpskih političkih stranaka s opozicijom u Mađarskoj. Uvjeti podrške Mađarima su bili ujedinjenje hrvatskih zemalja i uvođenje narodne vlade i građanskih sloboda. Zadarskom rezolucijom su dalmatinski političari podržali dogovor te tada službeno nastaje Hrvatsko-srpska koalicija, čiji najistaknutiji političar postaje upravo Supilo.¹⁰¹ U sljedećim godinama je nastavio provoditi oportunističku politiku koja mnogim njegovim kolegama političarima nije odgovarala. Imao je mnogo političkih protivnika među ostalim hrvatskim strankama koje nisu bile zadovoljne njegovim djelovanjem. Također su unutar koalicije određeni srpski političari bili protiv njega zbog izjava o aneksiji Bosne i Hercegovine, a protivnike je imao i u Budimpešti i u Beču, gdje se pokušavalo srušiti koaliciju na razne načine, od kojih je najpoznatiji bio tzv. „Friedjungov proces“. U njemu su falsificiranim dokumentima, između ostalog, pokušali optužiti Supila da je radio kao srpski plaćenik i u interesu Srbije, koja je nakon Majskog prevrata predstavljala u vanjskopolitičkom smislu glavnog protivnika Austro-Ugarske i habsburške politike na jugoistoku Europe. Za vrijeme tog procesa Supilo daje ostavku te se povlači s čelnih pozicija Koalicije.¹⁰² Nakon povlačenja nije bio zadovoljan nekim odlukama koje je Koalicija donosila te se preko novina s njima sukobljava. Početkom Prvog svjetskog rata odlazi u Italiju gdje s osobama poput Trumbića i Meštrovića dogovara akcije oko ujedinjenja jugoslavenskih zemalja. Putovao je u Francusku, Rusiju i Veliku

¹⁰⁰ Ibid, 650.

¹⁰¹ Dragovan ŠEPIĆ, „Frano Supilo. U povodu stogodišnjice rođenja“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2/2 (1970.), 217.

¹⁰² Vidjeti: Livia KARDUM, „Aneksiona kriza i Friedjungov proces“, *Politička misao: časopis za politologiju*, 30/1 (1993.), 133-148; Dragovan ŠEPIĆ, „Jugoslavenski pokret i Milan Marjanović (1901-1919) (In memoriam Milanu Marjanoviću)“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 3 (1960.), 538.

Britaniju da bi pokušao osigurati međunarodnu pomoć za svoje ideje. Uz ujedinjenje borio se za očuvanje obale na koju je Italija pretendirala, kao i za sprječavanje srpske hegemonije u budućoj državi. U emigraciji sudjeluje u stvaranju i djelovanju Jugoslavenskog odbora koji je trebao raditi na ujedinjenju južnoslavenskih zemalja.¹⁰³ Nakon nekog vremena postaje nezadovoljan radom odbora zbog prevelike podređenosti srpskim željama te se 1916. godine povlači. Potpisivanjem Krfske deklaracije 1917. godine bio je zadovoljan uz neke odluke koje bi po njemu trebale biti drugačije određene (federalizam). Ubrzo poslije toga, 25. rujna 1917. godine, Frano Supilo umire. Ostatak će upamćen kao jedan od najvećih dubrovačkih i hrvatskih političara koji se borio za ujedinjenje hrvatskih zemalja i osamostaljenje.

7. Novine

7.1 Pregled novina

Određene novine i časopisi koji su u to vrijeme izlazili u Dubrovniku služili su kao stranačka glasila koja su širila političke i nacionalne ideje. Izdvojeni su oni listovi i časopisi koji su krajem stoljeća odigrali važniju ulogu u političkom životu.

7.1.1 *Slovinac* je bio časopis pokrenut od strane nekoliko dubrovačkih intelektualaca, pripadnika Narodne stranke, kojima je na čelu bio Luko Zore. Pokrenut je nakon raspada hrvatsko-srpskog jedinstva, a njegovi osnivači kasnije zagovaraju Srbo-katolički pokret.¹⁰⁴ Prvi broj je izašao 1. svibnja 1878. godine. U časopisu su se objavljivali članci na latinici i ćirilici te se njima pokušavalo doprinijeti hrvatsko-srpskoj suradnji i pomirenju političkih tenzija koje su se raspirile naročito od ranih 1870-ih godina. Nazivom *Slovinac* željeli su pokazati kako su nacionalni sukobi nepotrebni te da treba uvesti zajednički naziv za narod, jezik i u budućnosti, državu. Ideja im nije zaživjela jer nisu uspjeli pomiriti različitosti između Hrvata i Srba na taj način.¹⁰⁵ Jedan od razloga neuspjeha bilo je propagiranje ideje o jugoslavenstvu koje se trebalo manifestirati u osnivanju države sa srpskom prevlasti, što je

¹⁰³ Dragovan ŠEPIĆ, „Frano Supilo. U povodu stogodišnjice rođenja“, *Časopis za suvremenu povijest*, 2/2 (1970.), 222.

¹⁰⁴ Robert BACALJA, Katarina IVON, „Hrvatsko-srpski odnosi na stranicama Crvene Hrvatske“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 59 (2017.), 387.

¹⁰⁵ Ivo PERIĆ, *Politički portreti iz prošlosti Dalmacije* (Split: Književni krug, 1990.), 149.

bila ideja koja u Dubrovniku nije pala na plodno tlo.¹⁰⁶ Zadnji broj *Slovinca* objavljen je 21. prosinca 1884. godine.

7.1.2 Crvena Hrvatska je bila list koji je devedesetih godina prvi započeo s izlaženjem. Prvi broj objavljen je 7. veljače 1891. godine. Isprva je taj list propagirao pravaške političke ideje i pokušavao stanovništvu pokazati loše strane koalicije Srpske i Autonomaške stranke, koja je bila na vlasti, te probuditi hrvatstvo iznošenjem programa stranke u svojim člancima. List je počeo izlaziti pod palicom Frana Supila, a mjesto glavnog urednika, uz njega, obnašale su još razne osobe koje su se izmijenile u 23 godine koliko je list izlazio. Program lista objavljen je u prvom broju te je sadržavao veliki popis ideja za koje su se zalagali. Između ostalog ističu se ideje o „buđenju“ hrvatske nacionalne svijesti, poticanju hrvatske nacionalne misli, borbi za samostalnost i ujedinjenje, branjenju hrvatskog prava, suprotstavljanju širenja srpske ideologije i srpskog nacionalnog ekskluzivizma. U programu se navodi da će biti „duhom, težnjom i osjećajem Hrvatska, čisto Hrvatska.“¹⁰⁷ U samim novinama mogu se uz domaće i strane vijesti pronaći i reklame, zahvale, književni tekstovi, ulomci pjesama, političke rasprave i tekstovi dopisnih autora. Ideje koje je *Crvena Hrvatska* u početku propagirala promijenile su se nakon osvajanja izbora 1899. godine od strane Narodne i Stranke prava kada postaju narodnjačko glasilo.¹⁰⁸ *Crvena Hrvatska* je imala čitatelje u Istri, Bansknoj Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini te su je osim katolika čitali su i stanovnici islamske vjeroispovijesti od kojih su neki surađivali sa Supilom. Posljednji broj *Crvene Hrvatske* izašao je 25. srpnja 1914. godine kada je zabranjena od strane državne vlasti.¹⁰⁹

7.1.3 List Dubrovnik je započeo s izlaženjem 3. srpnja 1892. godine kao odgovor na *Crvenu Hrvatsku* od strane Srba-katolika uz podršku Srpske stranke. U časopisu su se propagirale prosrpske ideje i izražavala se spremnost na izvršavanje političkih odluka Kraljevine Srbije. Trudili su se svojim pisanjem dokazati da Dubrovnik pripada Srbiji te da se ne bi trebalo dogoditi ujedinjenje svih hrvatskih zemalja. Navodili su da će se boriti protiv

¹⁰⁶ Barbara ĐURASOVIĆ, „Utjecaj lista Pravo (1895-1896) na jačanje hrvatske nacionalne ideologije u Dubrovniku krajem 19. Stoljeća“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 57 (2019.), 229.

¹⁰⁷ *Crvena Hrvatska*, 1/1 7.2.1891.

¹⁰⁸ Barbara Đurasović, „Politička cenzura u dubrovačkim novinama Crvena Hrvatska, Dubrovnik i Prava Crvena Hrvatska (1905-1914)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 56/2, (2018.), 648.

¹⁰⁹ Ivo PERIĆ, „Dva pisma Frana Supila Tadiji Smičiklasu i Ivanu Krstitelju Tkalčiću iz Arhiva Hazu“, *Arhivski vjesnik* 54/1 (2011.), 217.

Hrvata koji žele pohrvatiti srpski Dubrovnik.¹¹⁰ U programu su istaknuli da će braniti interese i štititi prava naroda, razvijati srpski osjećaj, okupiti svoje pripadnike i zastupati narodne interese Dubrovnika i Boke Kotorske. Također su se u programu zalagali za narodnu ravnopravnost i vjersku tolerantnost.¹¹¹ List se tiskao u Srpskoj dubrovačkoj štampariji, a sadržavao je članke o domaćoj i vanjskoj politici, tekstove dopisnika, proglase, reklame, politička promišljanja i rasprave. Dio tekstova je bio pisan na ćirilici. Na čelu lista su se izmijenile mnoge osobe od kojih je najpoznatiji bio urednik Antun Fabris.¹¹² *Dubrovnik* je s izlaženjem prestao također 1914. godine.

7.1.4 List *Pravo* je izlazio samo tri mjeseca na prijelazu iz 1895. u 1896. godinu, a izdavanje je vodio Đuro Rašica. Bili su pravaški list, ali su se zalagali za drugačije političke ideje od *Crvene Hrvatske*. Naime, *Pravo* se nije slagalo s idejama o suradnji sa Srpskom i Narodnom strankom nego su propagirali ideje o čistoj hrvatskoj stranci. Već se tada počeo naslućivati raskol koji će se kasnije dogoditi u Stranci prava kada će članovi napuštati stranku zbog nezadovoljstva s političkim idejama i odlukama.¹¹³

7.1.5 *Prava Crvena Hrvatska* je list čiji je prvi broj objavljen 19. ožujka 1905. godine. U Dubrovniku su početkom dvadesetog stoljeća izbili politički sukobi između svećenika koji su se stavili u službu režima i pristaša politike Novog kursa. Prvo su svećenici kao većinski vlasnici tiskare zabranili tiskanje *Crvene Hrvatske* (glasila Narodne stranke) jer su narodnjaci zbog zalaganja za slobodu govora odbili cenzurirati članke koji govore o Crkvi. Nakon toga su 1905. godine, uz potporu pravaša nezadovoljnih novom politikom stranke, počeli izdavati svoj list pod nazivom *Prava Crvena Hrvatska*, a *Crvena Hrvatska* je morala preseliti tiskanje u Srpsku dubrovačku štampariju dok nisu skupili sredstva da pokrenu vlastitu, koju su otvorili sljedeće godine.¹¹⁴ Urednici su u svojim tekstovima izražavali nezadovoljstvo zbog suradnje sa Srpskom strankom te su naglašavali hrvatstvo, domoljublje i povratak na one ideje koje je u svome početku zagovarala *Crvena Hrvatska*.¹¹⁵ *Prava Crvena Hrvatska* izlazila je do 1918.

¹¹⁰ Vlaho BENKOVIĆ, „Dubrovački Srbi-katolici i „novi kurs“ u hrvatskoj politici 1903.-1905“, *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost* (nova serija) 1/1-2 (1990), 216.

¹¹¹ *Dubrovnik*, 1/1 3.7.1892.

¹¹² Barbara ĐURASOVIĆ, „Utjecaj lista Pravo (1895-1896) na jačanje hrvatske nacionalne ideologije u Dubrovniku krajem 19. Stoljeća“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 57 (2019.), 236.

¹¹³ *Ibid*, 221.

¹¹⁴ Ivo PERIĆ, *Politički portreti iz prošlosti Dalmacije* (Split: Književni krug, 1990.), 202

¹¹⁵ *Prava Crvena Hrvatska*, 1/1 19.3.1905.

7.1.6 Da bi proširile svoj utjecaj i popularizirale svoje djelovanje, političke stranke su počele tiskati kalendare koji su bili zborničkog tipa s političkim komentarima, člancima, kronikama i prilozima. Prvi su ih počeli izdavati autonomasi 1896. godine, a ubrzo nakon njih Srpska stranka 1897. godine. Frano Supilo je u ime Stranke prava želio pokrenuti svoj kalendar 1898. godine pod imenom sveti Vlaho, koji nikada nije zaživio jer nije bilo dovoljno zainteresiranih kupaca.¹¹⁶

7.2 Primjer rasprave u novinama

Da bi se bolje opisao odnos između Hrvata i Srba u Dubrovniku prepričat će se jedna rasprava između katoličkog svećenika Vice Medinija i osobe pod pseudonimom Nikša N. koji je bio naklonjen Srpskoj stranci. Rasprava se odvijala 1902. godine na stranicama listova *Crvene Hrvatske* i *Dubrovnik*.¹¹⁷ Oni su jedan drugome željeli dokazati da je Župa dubrovačka hrvatska, odnosno, srpska. Ta rasprava dobro opisuje opće stanje i pokazuje razinu tadašnjih nacionalnih sukoba. Sudionici su smatrali da ako dokažu tko je darovao Župu, Hrvat ili Srbin, to će značiti da je Župa hrvatska ili srpska, što bi po toj logici onda značilo da je i sam Dubrovnik hrvatski, odnosno srpski.¹¹⁸ U raspravi su se koristili povijesni, etimološki i etnološki argumenti, poput navođenja djela Konstantina Porfirogeneta, izgleda narodnih nošnji te imena naselja. Također u člancima sudjeluje još nekoliko osoba koje su svojim tekstovima pokušavali pomoći „Nikši N.“ i Vici Mediniju u dokazivanju i osporavanju iznesenih tvrdnji. Naime, Stranka prava je 1899. godine osvojila općinske izbore u Dubrovniku što je onda dovelo do ogorčenosti dijela srpskog stanovništva koja je bila vidljiva u novinskim napisima. Objava povezanih članaka u listovima je trajala tijekom čitave 1902., a nije bila ni prva ni posljednja, jer su se tih godina slične nacionalno-političke rasprave na stranicama novina često vodile. To nam govori o važnosti takvih pitanja za ljude, a i podijeljenosti samih stanovnika koji nisu znali ili mogli vjerovati u ono što je „prava istina“, nego su čitali rasprave, pokušavajući saznati što obrazovaniji i upućeniji intelektualci misle.¹¹⁹ Iako su iz ove rasprave mogli izvući uvjerljive argumente za obje strane, vjerojatno su zadržali mišljenje koje su imali prije čitanja. Pokazuje se, osim toga, i kako su se argumenti tada često oblikovali prema ideologiji te se izvlače samo dijelovi pogodni za obranu određene

¹¹⁶ Ivo PERIĆ, „Dva pisma Frana Supila Tadiji Smičiklasu i Ivanu Krstitelju Tkalčiću iz Arhiva Hazu“, *Arhivski vjesnik* 54/1 (2011.), 218.

¹¹⁷ Višeslav ARALICA, Nacionalna ideologija i povijest u "Crvenoj Hrvatskoj" i "Dubrovniku" 1902. godine: Čija je Župa Dubrovačka?, *Časopis za suvremenu povijest*, 36/3, (2004.), 997.

¹¹⁸ Ibid, 998.

¹¹⁹ Ibid, 1007.

teze. Također se u ovom dijelu vidi povezanost povijesnog mišljenja ili interpretacije i aktualnih ideologija.

7.3 Hrvatsko-srpski odnosi u novinama

U programu Stranke prava bitno mjesto zauzima borba protiv Ugarske tj. Mađara, ali i Austrije i Srbije. U samoj stranci dolazi do podjela jer se određeni članovi počinju priklanjati trijalizmu, a drugi jugoslavizmu. Na stranicama dubrovačke *Crvene Hrvatske* se jasno mogu pratiti mijene u mišljenju pravaša pa tako imamo dva razdoblja, prvo od 1891. do 1899. godine te drugo koje započinje novim stoljećem. Prva faza je započela izgubljenim izborima 1890. godine, a obilježena je vodstvom Frana Supila i antagonizmom prema srpskom stanovništvu. Završila je pobjedom na općinskim izborima 1899. i odlaskom Frana Supila u Rijeku.¹²⁰ Drugo razdoblje izlaženja *Crvene Hrvatske*, predvođene urednikom Milanom Marjanovićem koji postaje ideolog zajedničkog srpsko-hrvatskog naroda, obilježila je suradnja sa srpskim političarima. Početkom 1890-ih godina pravaški i srpski političari ne djeluju kao stranke nego su razjedinjeni, ali slabljenjem Narodne stranke počinju se boriti za vlast. Srpska stranka se spojila s autonomašima dok se 1894. godine u Zadru ujedinijuju frakcije Stranke prava. Jedna od fronti u borbi za vlast bili su i časopisi, pa tako u Dubrovniku prve časopise pod nazivima *Gušterica*, *Glas dubrovački* i *Radnik* pokreće Srpska stranka kojoj, uz neorganiziranu i razjedinjenu opoziciju, upravo ti časopisi donose pobjedu na izborima. Taj gubitak izbora aktivira hrvatsku opoziciju koja počinje izdavati *Crvenu Hrvatsku*.¹²¹ *Crvena Hrvatska* se od početka zalagala za ujedinjenje svih hrvatskih zemalja navodeći da je [g]lavna zadaća *Crvene Hrvatske* (...) *zagovarati hrvatsku državnu misao, braniti ime, svetinje Hrvatske u onim krajevima gdje se njekoč pod vlastitim kraljem sterala 'Crvena Hrvatska to biva u svim onim južnim hrvatskim stranama, Hercegovini s primorjem, Dubrovniku i Boki Kotorskoj,' koja no je, kako je nazivlje Kačić, Dika od Hrvata i junačko srce od junaka*.¹²² U programu su se još borili protiv srpskog ekskluzivizma dok su na stranicama lista često objavljivali članke o dubrovačkoj povijesti i književne priloge, uvažavajući sredinu u kojoj izlaze.¹²³ Početno razdoblje do 1899. godine obilježila je borba protiv velikosrpske ideologije, koju se moglo pronaći u mnogim djelovanjima srpskih

¹²⁰ Ivo PERIĆ, „Dubrovačko razdoblje političkog djelovanja Frana Supila“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 17 (1979.), 651

¹²¹ Robert BACALJA, Katarina IVON. „Hrvatsko-srpski odnosi na stranicama *Crvene Hrvatske*“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 59 (2017.), 387.

¹²² Program, *Crvena Hrvatska*, 1/1, 7. 2. 1891.

¹²³ Robert BACALJA, Katarina IVON. „Hrvatsko-srpski odnosi na stranicama *Crvene Hrvatske*“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 59 (2017.), 388.

znanstvenika i političara, poput nacionalnog „prisvajanja“ hrvatskih pjesnika (Kačića, Gundulića) za što su imali potporu srpskih kulturnih ustanova.¹²⁴ Navodi se u *Crvenoj Hrvatskoj* 1892. godine da Srbi ne gledaju širu sliku i interese većine stanovništva, nego samo sebe i svoju lokalnu korist koju pokušavaju proširiti propagandom i širenjem mržnje. Supilo je smatrao da bi ujedinjenje svima donijelo dobro, jer su Hrvati i Srbi godinama živjeli zajedno kao jedan narod.¹²⁵ Međutim u svrhu političke borbe grade se stereotipi o Srbima kao nazadnom narodu bez kulture koji uzima ono što nije njihovo. Također se objavljuju mišljenja da bi Srbi mogli živjeti s Hrvatima u Trojednoj Kraljevini ako prihvate da su oni tu „drugi narod“ te da će Hrvati na svako suparništvo odgovoriti borbom.¹²⁶ Srpska misao se u Dubrovniku širila najviše preko samih Dubrovčana koji su bili na visokim funkcijama u Srbiji i Crnoj Gori, od kojih se naročito ističu Lujo Vojnović, Baltazar Bogišić i Medo Pucić, a veliku su ulogu odigrali i gimnazijski profesori koji su propagirali srpstvo i nijekali činjenicu da su Dubrovčani Hrvati.¹²⁷ Na općinskim izborima 1899. godine pobjeđuju pravaši i narodnjaci, a Supilo odlazi u Rijeku. Situacija se, nakon nekoliko godina bez stalnog urednika, mijenja 1903. godine kada za urednika dolazi Milan Marjanović. U to vrijeme s radom je započela nova politička struja koja je željela u suradnji sa svim manjinskim narodima na hrvatskom području zajedničkim snagama slabiti dualističku Habsburšku Monarhiju, a zvala se politika Novog kursa. Glavni cilj im je bilo stvaranje samostalne južnoslavenske države. Promjena se dogodila jer hrvatski političari primjećuju jačanje mađarske, a slabljenje austrijske politike te tu vide prostor za djelovanje. Bitno je spomenuti i micanje, ustvari promociju bana Károlyja Khuen-Héderváryja i dolazak bana Teodora Pejačevića u Banskoj Hrvatskoj, kao i lošu gospodarsku situaciju u Dalmaciji kao uzroke za početak jačeg političkog djelovanja. Zbog svih tadašnjih događaja dalmatinski pravaši odlučuju se za suradnju sa Srpskom i Autonomaškom strankom. Do službene suradnje dolazi Riječkom i Zadarskom rezolucijom, čijim potpisivanjem se osniva Hrvatsko-srpska koalicija koja je obuhvaćala Stranku prava, Hrvatsku naprednu stranku, Srpsku narodu samostalnu stranku, Srpsku narodnu radikalnu stranku i Socijaldemokratsku stranku.¹²⁸ U školama su profesori učili djecu srpsku književnost (po Karadžićevoj uzrečici „Srbi svi i svuda“), frazu

¹²⁴ Ibid, 389.

¹²⁵ Ivo PERIĆ, „Dubrovačko razdoblje političkog djelovanja Frana Supila“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 17 (1979.), 619.

¹²⁶ Robert BACALJA, Katarina IVON. „Hrvatsko-srpski odnosi na stranicama Crvene Hrvatske“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 59 (2017.), 392.

¹²⁷ Ibid, 394.

¹²⁸ Marko TROGRLIĆ, Nevio ŠETIĆ, Dalmacija i Istra u 19. Stoljeću (Zagreb: Leykam international, 2015.), 97.

„slovinski“ su prevodili kao „srpski“, a dubrovačke pjesnike su navodili kao srpske.¹²⁹ Pravaši su zamjerali narodnjacima jačanje srpstva, jer su oni oduvijek s njima surađivali i popuštali njihovim političkim zahtjevima. Između Stranke prava i Neodvisne narodne stranke 1902. godine potpisan je sporazum kojim se hrvatska opozicija ujedinjuje, a konačno je ostvaren 1905. Smatrali su da će se samo zajedno moći izboriti za rješavanje hrvatskog pitanja.¹³⁰ Marjanović je znao za veliko nepovjerenje među narodima, unatoč politici Novog kursa pa je odlučio prikazati stanovništvu kako su razlike među njima male i premostive. Želio je pomoći uspostaviti dijalog kroz koji bi se pronašao način dolaska do zajedničkog cilja, a to je sprječavanje vanjskih nacionalizama.¹³¹ U sljedećim brojevima *Crvene Hrvatske* se počinju objavljivati članci koji govore o jednom zajedničkom narodu što je, po njima, povijesno i jezično dokazano. Također su pisali o srpskom ekskluzivizmu koji je štetan i izražavali su zabrinutost zbog odbijanja Srpske stranke da se priključi zajedničkoj borbi.¹³² Pero Čingrija je smatrao da je politički preokret bio nužan da bi se udruženi lakše borili protiv zajedničkih neprijatelja. Također je smatrao da kler ne smije biti privilegiran te da mora biti spreman na kritiku. Zalagao se za odvajanje države i Crkve i želio je smanjiti utjecaj Rima na politiku.¹³³

¹²⁹ Robert BACALJA, Katarina IVON. „Hrvatsko-srpski odnosi na stranicama Crvene Hrvatske“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 59 (2017.), 398.

¹³⁰ Marko TROGRLIĆ, Nevio ŠETIĆ, Dalmacija i Istra u 19. Stoljeću (Zagreb: Leykam international, 2015.), 79.

¹³¹ Dragovan ŠEPIĆ, „Jugoslavenski pokret i Milan Marjanović (1901-1919) (In memoriam Milanu Marjanoviću)“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 3 (1960.), 541.

¹³² Robert BACALJA, Katarina IVON. „Hrvatsko-srpski odnosi na stranicama Crvene Hrvatske“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 59 (2017.), 400.

¹³³ *Ibid*, 401.

8. Fenomeni

U Dubrovniku su se na političkoj, ali i društvenoj sceni stvorili fenomeni specifični za to urbano (i lokalno) područje, dok su se procesi slični ili sukladni onima u ostatku hrvatskih zemalja odvijali na specifičan ili drugačiji način. Dubrovčani su zbog svoje odvojenosti od susjednih prostora, kako fizički tako i intelektualno, na poseban način reagirali na događaje koji su u to vrijeme okupirali pažnju ljudi pa tako nastaju političke grupacije koje nigdje drugdje nisu postojale, a politički život i odnosi sa susjednim zemljama se provode na poseban dubrovački način.

8.1 Pripadnost

Dubrovački pisci su bili svjesni veza sa slavenskim narodima, osobitu bliskost su osjećali prema Dalmatincima, a jezik kojim su se koristili zvali su hrvatski, slovenski i ilirski, a vrlo rijetko srpski. Žarište domoljublja i srce identiteta je uvijek bio Dubrovnik, a Dubrovčani se nisu identificirati preko jezika nego preko vjere, rimokatoličanstava.¹³⁴ Tu dolazimo do dubrovačkog paradoksa vezanog uz nacionalne pokrete devetnaestog stoljeća. Naime Dubrovnik je postao središte ilirskog identiteta i želje za ujedinjenjem hrvatskih zemalja dok su s druge strane neki stanovnici zagovarali uspostavljanje hrvatsko-srpskog identiteta. Ljudevit Gaj i ilirci su odabrali dubrovačko štokavsko narječje kao temelj hrvatskog jezika te su se nadali da će njime obuhvatiti sve južnoslavenske narode. Bili su svjesni važnosti dubrovačke književnosti te oduševljeni umjetničkom baštinom kao i samim gradom. Ivan Gundulić im je postao svojevrsan uzor i zaštitnik. Dubrovčani su dobro reagirali na takvo kulturno priznanje, što se može vidjeti u velikom broju suradnika Ljudevita Gaja koji su došli iz Dubrovnika. Iza revolucionarnih 1848./1849. se zaoštava situacija u državi zbog realizacije nemogućnosti skorog ujedinjenje hrvatskih zemalja, a povećanoj želji da se te težnje ostvare.¹³⁵ Vuk Karadžić je također predložio dubrovački govor kao normu, ali za srpski jezik koji bi povezao Srbiju, istočnu Hercegovinu, Dubrovnik i Kotor. Kasnije je normu promijenio u beogradski ekavski govor. Iako Dubrovnik i Kotor nisu bili pravoslavni gradovi, zbog sličnosti u govoru (ijekavica) on ih je počeo „svojatati“ i proglašavati srpskima. Kako je Karadžić počeo od jezične osnove, a ne vjerske, to je omogućilo nastanak Srba-katolika u Dubrovniku koji su smatrali da je moguće biti srpske narodnosti, ali katoličke vjeroispovijesti.

¹³⁴ Robin HARRIS, *Povijest Dubrovnika* (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006.), 424.

¹³⁵ *Ibid*, 426.

8.2 Srbo-katolički pokret

Pojava Srba-katolika je započela među dubrovačkom inteligencijom, od kojih se naročito ističu pjesnik Medo Pucić i lingvisti Pero Budmani te Luko Zore. Također jedan od prvih Srba-katolika bio je Matija Ban. Kao jedan od organizatora tajnog društva u Beogradu 1844. kojemu je cilj bilo pod vodstvom Kneževine Srbije osloboditi južnoslavenske narode od osmanske vlasti i objediniti ih, Ban je surađivao sa širokim krugovima južnoslavenski orijentiranih intelektualaca.¹³⁶ S Ilijom Garašanihom je oko primjene *Načertanija* došao u Dubrovnik ispitati situaciju i mišljenja vezano uz ideju pripadnosti Dubrovnika Srbiji.¹³⁷ Pokret je započeo na temelju ideje Vuka Karadžića da su svi štokavci Srbi dok su svi kajkavci bili Slovenci. Ta ideja nastala je iz želje da se pomoću Dubrovnika, odnosno dubrovačke književne tradicije i povijesti, stvori podloga za kulturno-politički legitimitet, ali i teritorijalne pretenzije. Ilirci su dubrovački štokavski govor preuzeli kao hrvatsku jezičnu normu da bi zadržali i slavili dosege slavne književne prošlosti, dok je Karadžić izborom štokavskog narječja za srpski književni jezik uvodio promjene kojima je želio ukazati na nove načine na koje će se pokušati određivati srpstvo te kako bi kasnije mogao lakše nastati zajednički jezik svih južnih Slavena.¹³⁸ Od tada vjera nije jedina razdjelnica između naroda nego jezik koji postaje prevaga pa dolazi do mogućnosti da postoje Srbi druge vjere (katolici, muslimani) jer pričaju štokavskim narječjem.¹³⁹

Dubrovačka Republika je imala jednu službenu vjeru, katoličanstvo, a dubrovačko državljanstvo mogle su dobiti samo osobe koje su bile katoličke vjeroispovijesti. Dubrovčani su sebe smatrali katoličkom republikom i nisu dopuštali da osobe pravoslavne vjere prespavaju unutar zidina kao što nisu dopuštali ni izgradnju pravoslavnih crkvi.¹⁴⁰ Tek je 1848. godine došlo do izjednačavanja vjera. Broj pravoslavaca u Dubrovniku je kroz godine rastao zbog doseljenja pravoslavnih trgovaca, najčešće iz Hercegovine. Devedesetih godina broj pravoslavnog gradskog stanovništva Dubrovnika iznosio je 6%, dok je u ukupnom stanovništvu dubrovačke općine taj broj bio još manji, samo 1.5%.¹⁴¹ Od 11 tisuća stanovnika

¹³⁶ Damir AGIČIĆ, *Tajna politika Srbije u XIX. stoljeću* (Zagreb: AGM, 1994.), 34-39; 61-62.

¹³⁷ Antun STRAŽIČIĆ, *Dubrovački koluri. Uspon i pad srbokatolika* (Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, 2018.), 11.

¹³⁸ Miodrag POPOVIĆ, „Ljudevit Gaj i Vuk St. Karadžić“, *Radovi 3. Sveučilište u Zagrebu- Institut za povijest* (1973.), 100.

¹³⁹ Ivo BANAC, „Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka: Geneza dubrovačkog kruga „Srba katolika““, *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost* (nova serija) 1/1-2 (1990.), 183.

¹⁴⁰ Ibid, 184.

¹⁴¹ Vlaho BENKOVIĆ, „Dubrovački Srbi-katolici i „novi kurs“ u hrvatskoj politici 1903.-1905“, *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost* (nova serija) 1/1-2 (1990), 212.

općine, bilo je petstotinjak Srba pravoslavne vjere i otprilike 80 Srba katoličke vjere.¹⁴² Srbi-katolici su pokušavali povijesno dokazati da Hrvati pripadaju srpskom narodu te su počeli propagirati ideju kako je dubrovačko stanovništvo ustvari srpskog porijekla. Povijesnim argumentima su pokušavali dubrovačku baštinu, književnost, kulturu i politiku prikazati kao srpske.¹⁴³ Zbog ćiriličnih dokumenata pronađenih u dubrovačkim arhivima, kao i ukupne tradicije arhiva koja je ključna za shvaćanje povijesne dimenzije razvoja Srbije, i činjenice da se u Dubrovniku koristila ćirilica koju su, pogrešno, izjednačavali isključivo sa srpskim pismom, trgovine Dubrovnika s Nemanjićima preko koje su ostvarivali dobre veze sa zaleđem i štokavskim govorom za koji se smatralo da je oznaka srpstva, Srbi-katolici su doveli u pitanje tezu da su Dubrovčani Hrvati i da bi se Dubrovnik trebao ujediniti s ostatkom hrvatskih zemalja.¹⁴⁴ Izgledalo je kao da se trude izdvojiti Dubrovnik od hrvatskih zemalja.¹⁴⁵ Sam naziv Srbi-katolici je nastao jer su Srbi u pravilu bili pravoslavne vjeroispovijesti, pa je konstrukcija Srba-katolika kao elementa obuhvaćala šire stanovništvo katoličke vjeroispovijesti koje se u nacionalnom smislu smatralo srpskim.¹⁴⁶ Takvo razmišljanje se zvalo vjersko pravilo koje je u to doba predstavljalo ideju da su svi katolici Hrvati, a svi pravoslavci Srbi. Srbi-katolici su bili protiv tog pravila te su pravilo i kršili jer su po vjeri bili katolici, ali su se smatrali Srbima po nacionalnosti. Vjere (katoličanstvo i pravoslavlje) nije dijelila samo denominacija nego i povijesno iskustvo, načini držanja obreda, mentaliteti i okruženje u kojem su se razvijali.¹⁴⁷ Navodili su da su građanski liberali te su se zalagali za zbližavanje vjera i odvajanje Crkve od države, tj., protiv jačanja Katoličke Crkve i njenog djelovanja u politici. Sami su sebe nazivali „Srbi Dubrovčani“ kako bi građanima pokazali da su „lokalpatrioti“ koji su smatrali da vjera nije presudna u nacionalnom i političkom uvjerenju.¹⁴⁸

Nakon osamostaljenja, Kneževina odnosno (od 1882.) Kraljevina Srbija je pred kraj stoljeća postala ideal u očima dijela hrvatskih političara koji su je vidjeli kao južnoslavenski Pijemont oko kojeg će se okupiti susjedne zemlje. Privlačila ih je sloboda i život bez stranih

¹⁴² Marjan DIKLIĆ, *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvog svjetskog rata* (Zadar: Matica Hrvatska, 1998), 197.

¹⁴³ Ivo BANAC, „Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka: Geneza dubrovačkog kruga „Srba katolika““, *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost* (nova serija) 1/1-2 (1990.), 187.

¹⁴⁴ Antun STRAŽIČIĆ, *Dubrovački koluri. Uspon i pad srbokatolika* (Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, 2018.), 11.

¹⁴⁵ Robin HARRIS, *Povijest Dubrovnika* (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006.), 427.

¹⁴⁶ Antun STRAŽIČIĆ, *Dubrovački koluri. Uspon i pad srbokatolika* (Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, 2018.), 13.

¹⁴⁷ Ivo BANAC, „Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka: Geneza dubrovačkog kruga „Srba katolika““, *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost* (nova serija) 1/1-2 (1990.), 206.

¹⁴⁸ Antun STRAŽIČIĆ, *Dubrovački koluri. Uspon i pad srbokatolika* (Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, 2018.), 8.

okupatora uz mogućnost korištenja narodnog jezika. Dubrovački su političari tražili oslonac i potporu u borbi za politička nastojanja.¹⁴⁹ Političke aktivnosti pokreta vezivale su se uz djelovanje Srbije od koje se očekivala pomoć i djelovanje prema oslobođenju i ujedinjenju. Srbija, kao samostalna zemlja, im se činila pogodnijom za ujedinjenje od ostatka hrvatskih zemalja koje su, kao i Dubrovnik, bile pod vlašću Austro-Ugarske. Još jedan od razloga zbog kojeg su se Dubrovčani okretali suradnji sa Srbijom je bio pokušaj bijega od Italije i njihovih pretenzija na dalmatinsku obalu koje su zagovarali talijanaši zbog talijanskog jezika koji se koristio u Dalmaciji i dominaciji talijanske kulture (talijanskih kulturnih institucija), talijanskog vladanja nad dijelovima Dalmacije i želje određenog broja stanovnika za ujedinjenjem s Italijom.¹⁵⁰ Srbi-katolici su podržavali pretenzije srpske države prema prostoru Bosne i Hercegovine i zbog toga odbijali mogućnost sjedinjenja tog prostora s Austro-Ugarskom Monarhijom. Smatrali su da bi taj potez možda doveo do ujedinjenja hrvatskih zemalja s Bosnom i Hercegovinom čime se ne bi ostvarili srpski planovi o proširenju teritorija na prostor koji su smatrali svojim. Srbi-katolici su se slagali s ilirskim idejama o zajedništvu svih južnih Slavena samo što su ih oni željeli iskoristiti za proširivanje srpskih političkih ideja i, na kraju, samog teritorija. Ilirci se nisu trudili suprotstavljati takvim pokušajima jer su mislili da će budućnost svakako donijeti zajedničku južnoslavensku državu, u kojoj će svi biti jedan narod i govoriti istim jezikom.¹⁵¹

Srbokatolički je pokret osamdesetih godina, nakon četrdesetak godina djelovanja na kulturnom i jezičnom polju, počeo doživljavati uspon u broju pristaša i u količini aktivnosti koje su obavljali. Tako je devedesetih godina postao pravi politički pokret s vođama, planovima i ideologijama.¹⁵² Također osamdesetih godina napuštaju ideje slavenstva te počinju otvoreno propagirati srpstvo. Taj fenomen specifičan za Dubrovnik imao je bogate i utjecajne članove koji su javno propagirali svoje ideje. Godine 1889. Srbi katolici zbog sukoba unutar stranke izlaze iz Narodne stranke te osnivaju Srpsku stranku. Protivili su se ujedinjenju Dalmacije i Banske Hrvatske o čemu govori izjava Frana Supila koji je rekao da su Srbi katolici smatrali da Dubrovnik nije hrvatski.¹⁵³ Slom Narodne stranke i pasivnost stanovništva omogućili su uspon pokreta koji je kulminirao na općinskim izborima 1890. godine na koje Narodna stranka nije izašla i tako je otvorila mogućnost da Srbi katolici u

¹⁴⁹ Antun STRAŽIČIĆ, *Dubrovački koluri. Uspon i pad srbokatolika* (Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, 2018.), 9.

¹⁵⁰ Vlaho BENKOVIĆ, „Dubrovački Srbi-katolici i „novi kurs“ u hrvatskoj politici 1903.-1905“, *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost* (nova serija) 1/1-2 (1990), 225.

¹⁵¹ Ivo BANAC, „Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka: Geneza dubrovačkog kruga „Srba katolika““, *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost* (nova serija) 1/1-2 (1990.), 205.

¹⁵² *Ibid.*, 199.

¹⁵³ Robin HARRIS, *Povijest Dubrovnika* (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006.), 428.

suradnji s autonomasima osvoje vlast u općini. Sljedeći izbori 1894. godine održani su u sličnim uvjetima i na njima također odnose pobjedu. Godine 1899. pritisnuta političkim sukobima i smanjenom podrškom glasača, koalicija ne izlazi na izbore te se vlast u općini vraća u hrvatske ruke pobjedom koalicije Narodne stranke i Stranke prava. Usponom pravaša dolazi do sukoba te dvije političke opcije koje su najbolje vidljive u pisanjima stranačkih tiskovina *Crvene Hrvatske* i *Dubrovnika*.¹⁵⁴ Protiv političkih protivnika, narodnjaka i pravaša, borili su se mnogim novinama i časopisima. Prvi je bio *Slovinac* koji je započeo s izlaženjem 1878. godine i propagirao je hrvatsko-srpsku pomirbu pod jednim imenom i jezikom. Ostale tiskovine su bile *Gušterica* (1882.-1883.), *Glas Dubrovački* (1885.-1886.), *Radnik* (1887.), *Dubrovnik* (1892.-1914.), *Srđ* (1902.-1908.) i kalendari *Dubrovnik Zabavnik štionice dubrovačke* (1866.-1885.) i *Dubrovnik* (1896.-1902.).¹⁵⁵ Većina tiskovina nije dugo opstala, ali su zato neki, poput *Dubrovnika*, odigrali veliku ulogu u lokalnim političkim borbama. Preko tiskovina su često iznosili neistine vezane uz loš položaj Srba u Hrvatskoj koji su, po njima, podređeni i kojima se zatire identitet.¹⁵⁶ Srbi katolici su osnovali 1892. vlastitu tiskaru (Srpska dubrovačka štamparija) pod vodstvom Antuna Pasarića u kojoj su tiskali svoj list *Dubrovnik* i razne propagandne materijale. Dubrovačko-srpski pokret je imao odjeljenje koje se bavilo agitacijom i propagandom. Bili su dobro organizirani te su tako širili vlastite ideje među pukom.¹⁵⁷

Pokret je s vremenom stekao potporu habsburških vlasti koje su željele razbiti hrvatsko zajedništvo i želju za ujedinjenjem. Zanimljivo je da su neki profesori u dubrovačkim školama djeci pokušavali usaditi srpske ideje kako bi se u stanovništvu širila ideja srpskog ekskluzivizma. Mnogi su se dubrovački političari uključivali u rad Srba-katolika misleći da će tako dobiti funkciju i napredovati u karijeri. Bitna organizacija na prijelazu stoljeća postaje Dubrovačka omladina, skupina studenata i učenika pristaša Srbokatoličkog pokreta. Bili su ogranak pokreta srpskih političara i smatrali su da je budućnost Dubrovnika unutar granica Srbije.¹⁵⁸ Suradivali su sa srpskim ograncima i s hrvatskim političarima sličnih uvjerenja. Sve do Prvog svjetskog rata pokret se održao i nastavio je propagirati svoje ideje i želju za aneksijom sa Srbijom. Potpuno se ugasio u vremenu između dva svjetska rata. Biti Srbinom katolikom je u jednom trenutku u Dubrovniku postao svojevrsan trend jer je to značilo

¹⁵⁴ Crvena Hrvatska, 26/9, 15.7.1899., Dubrovnik, 27/8, 2.7.1899.

¹⁵⁵ Stjepan ČOSIĆ, „Poezija dubrovačkih Srba katolika“, *Gordogan* 29-30 (73-74) (2014.), 80.

¹⁵⁶ Vlaho BENKOVIĆ, „Dubrovački Srbi-katolici i „novi kurs“ u hrvatskoj politici 1903.-1905“, *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost* (nova serija) 1/1-2 (1990), 225.

¹⁵⁷ Antun STRAŽIČIĆ, *Dubrovački koluri. Uspon i pad srbokatolika* (Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, 2018.), 7.

¹⁵⁸ Stjepan ČOSIĆ, „Poezija dubrovačkih Srba katolika“, *Gordogan* 29-30 (73-74) (2014.), 79.

pripadnost elitnoj skupini najboljih, obrazovanih ljudi s dobrim ukusom, dakle uskom intelektualnom i kulturnom krugu.¹⁵⁹ Pokretu su se priključivali obrazovani mladi ljudi, a nikada nije zaživio kod običnog građanstva i seljaštva. S političke strane, Srbija kao država je bila slobodna, što je privlačilo Dubrovčane kojima je nedostajala Republika i bili su spremni žrtvovati mnogo toga da bi opet bili slobodni, pa makar i pod državom koju su smatrali ispod svoje razine na poljima kulture i gospodarstva.¹⁶⁰ U Dubrovniku je vidljiv nesrazmjer količine pripadnika pokreta Srba-katolika i moći koju su posjedovali jer je iznimno mali broj političara i pristaša pokreta zauzimao najvažnije političke i društvene funkcije u Gradu te su pogotovo kao pobjednici općinskih izbora 1890. godine krojili sudbinu stanovništva.¹⁶¹

8.3 Hrvatsko-srpski sukobi i Dubrovnik

Sukobi su nastajali zbog procesa koji se događao paralelno kod Hrvata i Srba, a to je razvijanje nacionalne svijesti i koji je sa sobom vukao političke težnje koje su dodatno komplicirane bile činjenicom da hrvatske zemlje nisu imale željeni status u Habsburškoj Monarhiji, dok je u brojčanom smislu srpsko stanovništvo činilo veliki udio u njima, a važnu ulogu imala je i Srbija i njeni odnosi s Austro-Ugarskom. Oba naroda su se željela oduprijeti imperijalnim i hegemonijskim tendencijama centara (Beč, Budimpešta) i dalje razvijati vlastiti nacionalni identitet. Sukobi u političkom životu Dalmacije počeli su se razvijati sedamdesetih godina devetnaestog stoljeća. Razlozi su bili neslaganje oko kandidata na izborima, okupacija Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske, kao i različita mišljenja o pripadnosti i budućem uređenju države. Srbi nisu željeli sjedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom te su 1880-ih godina osnovali svoj klub u Saboru kojim su, u suradnji s autonomašima, propagirali svoje ideje.¹⁶² Osamdesetih godina sukobljavanje dubrovačkih pristaša Narodne i Srpske stranke je postajalo sve izraženije. Niti stanje u Banskoj Hrvatskoj, gdje su srpski političari smatrani uglavnom saveznicima unionističkog režima bana Khuena, omraženoga među oporbom i širim slojevima stanovništva, nije pomagalo u normalizaciji odnosa.

Okupacija i kasnije aneksija Bosne i Hercegovine stvorili su dodatnu priliku za razbuktavanje sukoba. Naime i jedan i drugi narod je na taj teritorij gledao kao nešto što njemu po povijesnom pravu pripada. Političari u Srbiji bili su uglavnom razočarani nakon

¹⁵⁹ Ivo BANAC, „Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka: Geneza dubrovačkog kruga „Srba katolika““, *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost* (nova serija) 1/1-2 (1990.), 209.

¹⁶⁰ Ibid, 210.

¹⁶¹ Barbara Đurasović, „Politička cenzura u dubrovačkim novinama Crvena Hrvatska, Dubrovnik i Prava Crvena Hrvatska (1905-1914)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 56/2, (2018.), 652.

¹⁶² Ivo PERIĆ, *Politički portreti iz prošlosti Dalmacije* (Split: Književni krug, 1990.), 149.

okupacije, jer im je tim potezom onemogućeno širenje na prostor koji su smatrali svojim i kojeg su u nekim novinskim napisima nazivali „kolijevkom srpstva“.¹⁶³ S druge strane Hrvati su s odobravanjem gledali na okupaciju jer je ona značila da se hrvatske zemlje sada nalaze u istoj državi s Bosnom i Hercegovinom te da im iz toga izlazi mogućnost budućeg ujedinjena kojeg su zagovarali brojni tadašnji političari i stanovnici zbog povijesnih veza između tih prostora.

Još jedno od mjesta prijepora između Hrvata i Srba vezanih uz pripadnost Dubrovnika je korištenje odnosno nekorištenje riječi Hrvat u književnim djelima. To je površno shvaćanje dubokog značenja koncepta pojmova nacije i nacionalnosti koji se ne mogu svesti na puko navođenje imena naroda kojem se pripada pogotovo ako se u raspravu uvode djela iz srednjeg vijeka u kojem ti koncepti nisu bili razvijeni i korišteni kao u vrijeme devetnaestog stoljeća kada su nacionalni i preporodni pokreti na vrhuncu. Srpski listovi su ona djela u kojima je izričito spomenuto hrvatsko ime označavali krivotvorenjem povijesti i željom neprijatelja da im otme njihovo.¹⁶⁴

8.4 Habsburgovci u Dubrovniku

Odnos habsburških vlasti prema Dubrovniku opterećen je u početno vrijeme prije svega sjećanjem na Dubrovačku Republiku, pokušajima restauracije koji nikada nisu mogli biti konkretizirani i nasilnim odlukama koje su brisale simbole republičke baštine. Zbog toga se građanstvu austrijska uprava duboko zamjerila, odnosno mnogi su smatrali da se ne pokazuje poštovanje prema baštini, povijesti i kulturi Dubrovnika (i Republike). Tako se mogu naći podatci koji govore da su vojnici rušili stare kule ili topili zvona i topove. Također su branili proslave (sv. Vlaha), pokradali spise iz arhiva (Dubrovački arhiv) te ukinuli dubrovačku nadbiskupiju.¹⁶⁵ Carski i dinastički posjeti Dubrovniku pritom su često trebali jačati habsburški patriotizam ili prikazati vlast u boljem svjetlu te podcrtati povezanost vladara i građanstva.

Franjo I. je 1818. godine posjetio Dubrovnik kada je oslobodio grad plaćanja poreza zbog šteta koje je pretrpio tijekom prijašnjih ratnih godina i posljedica francuske uprave.¹⁶⁶ Iz vojne perspektive nije bio zadovoljan položajem Dubrovnika, promatrajući vojni položaj u širem kontekstu regije i područja, a naišao je i na siromaštvo i lošu gospodarsku situaciju. Nije ga

¹⁶³ Mato ARTUKOVIĆ, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884-1902)* (Zagreb: Naprijed, 1991.), 171.

¹⁶⁴ Ibid, 155.

¹⁶⁵ Robin HARRIS, *Povijest Dubrovnika* (Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006.), 421.

¹⁶⁶ Miljenko FORETIĆ, *Dubrovnik u povijesnim i kulturnim mijenama: zbornik odabranih radova* (Dubrovnik: Matica Hrvatska ogranak Dubrovnik, 2007.), 263.

zanimala kultura grada, pa je vjerojatno zbog toga i hladno primljen od strane dubrovačkog plemstva.¹⁶⁷

Nadvojvoda Maksimilijan Habsburški, brat vladara Franje Josipa I., mnogo je puta posjetio Dubrovnik, a otok Lokrum kupio je 1859. godine od tamošnjih građana. Otok se nalazi u neposrednoj blizini Grada, pa je po svojoj lokaciji bio izuzetno praktično smješten. Na njemu je Maksimilijan obnovio samostan i uredio okoliš, podižući historicistički ljetnikovac i uređujući vrt s dotada neviđenim stranim biljem.¹⁶⁸ Do smrti 1863. godine više puta je boravio na Lokrumu kojeg je smatrao nadahnućem te je pisao pjesme o njemu. Također je bio oduševljen samim Gradom u kojem je pomagao siromašnima i potrebnima, dijeleći novčanu pomoć.¹⁶⁹

Car Franjo Josip I. je prvi i jedini put boravio u Dubrovniku krajem travnja i početkom svibnja 1875. godine, u sklopu svoje tadašnje turneje i šire posjete Dalmaciji. Za svog boravka u Dubrovniku odlazio je i u dubrovačku okolicu, pa je tako jednoga dana posjetio i Rijeku Dubrovačku, gdje se susreo sa Nikom „Velikom“ Pucićem.¹⁷⁰ Prilikom posjeta Franje Josipa I. po gradu su se ispisivali natpisi i pisale pjesme s političkim porukama protiv habsburške vlasti. Vladalo je antihabsburško raspoloženje jer Dubrovčani nisu i dalje prihvaćali tuđinsku vlast, nego su se stalno prisjećali starih velikih vremena i neprežaljene Republike, dakako poduprijeti intelektualcima i elitama u svrhu ostvarenja vlastitih političkih ideologija.¹⁷¹

Habsburški prijestolonasljednik, kraljević Rudolf Habsburški posjetio je pak Dubrovnik 1881. i 1883. godine, a ostalo je zabilježeno da ga je stanovništvo prvi put dočekalo sa klicanjima i ukrašenim gradom,¹⁷² dok je drugi put dočekan sa zvižducima.¹⁷³ Rudolf je osim toga, nakon što je Maksimilijan kao meksički car smaknut, 1878. kupio otok Lokrum. Kao imperijalna rezidencija, Lokrum će pod vlasništvom Habsburgovaca privlačiti pozornost, pa će barem djelomično biti dostupan i dolazećim turistima.¹⁷⁴

¹⁶⁷ Ivan PEDERIN „Putni dnevnik cara Franje I. o Dubrovniku (1818. g.)“ *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 17 (1979.), 432.

¹⁶⁸ Bruno ŠIŠIĆ, „Vrtovi benediktinske opatije na otoku Lokrumu“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 39 (2001.), 419-420.

¹⁶⁹ Miljenko FORETIĆ, *Dubrovnik u povijesnim i kulturnim mijenama: zbornik odabranih radova* (Dubrovnik: Matica Hrvatska ogranak Dubrovnik, 2007.), 346.

¹⁷⁰ Ivo PERIĆ, „Niko Veliki Pucić kao političar i kulturni djelatnik“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 31 (1993.), 181

¹⁷¹ Ivo PERIĆ, *Politički portreti iz prošlosti Dalmacije* (Split: Književni krug, 1990.), 146.

¹⁷² Sanja ŽAJA VRBICA, „Putopis Lacroma krunske princeze udove Stephanie i dvorskog marinista Antona Perka“, *Ars Adriatica* (2016.), 229.

¹⁷³ Ivo VISKOVIĆ, „Politički genij Frano Supilo“, *NAŠE MORE: znanstveni časopis za more i pomorstvo* 11/1, (1964.), 57.

¹⁷⁴ Sanja ŽAJA VRBICA, „Putopis Lacroma krunske princeze udove Stephanie i dvorskog marinista Antona Perka“, *Ars Adriatica* (2016.), 229.

8.5 Otkrivanje Gundulićevog spomenika 1893. godine

Ilirci su hrvatsku književnost gradili na temeljima dubrovačkih klasika, a Gundulić je postao uzor hrvatskoga književnoga nacionalnoga pokreta i preporoda. Godine 1888. obilježavala se 300. obljetnica godine od rođenja Ivana Gundulića. Taj događaj su stanovnici i političari željeli obilježiti, pa su u Beču pokrenuli inicijativu da se izgradi spomenik. Političko ozračje u Dubrovniku bilo je međutim nadasve konfliktno. Narodna stranka je imala općinsku upravu, ali je zbog nemogućnosti poticanja gospodarskog razvitka situaciju iskoristila Dalmatinska srpska stranka koja agresivnom kampanjom i udruživanjem s dubrovačkim talijanašima na izborima za Dalmatinski sabor 1890. godine umjesto Pere Čingrije izabire Frana Ghetaldi-Gondolu, srbokatoličkog političara. Na općinskim izborima sljedeće godine Srbi katolici su i dalje u koaliciji s talijanašima te pobjeđuju; Frano Ghetaldi-Gondola postaje općinski načelnik.¹⁷⁵ Hrvati u Dubrovniku nisu mogli prihvatiti da nad njima vlada Srpska stranka, pa se oko Frana Supila 1891. godine okupljaju i počinju tiskati list nazvan *Crvena Hrvatska*. Željeli su propagirati svoje ideje u javnosti i privući glasače koji bi, čitajući članke, prihvatili hrvatske političke ideje. *Crvenu Hrvatsku* su podržavali pravaši i narodnjaci, a protivili su im se članovi Narodne hrvatske stranke koji su smatrali da je takvo djelovanje kontraproduktivno. Godine 1892. Srbi i Srbo-katolici pokreću svoj list pod nazivom *Dubrovnik*.¹⁷⁶ Narodnjaci i pravaši nastavljaju surađivati stavljajući svoje hrvatstvo ispred ideoloških razlika. Pravaši u Banskoj Hrvatskoj su pod organizacijom Frana Folnegovića željeli demonstrirati zajedništvo oporbe, ne bi li na kraju dali vjetar u leđa i hrvatskim političarima u Dubrovniku. Zbog toga organiziraju akcije kao što je zajedničko prikupljanje novca u „građanskom odboru“ kako bi se financirao dolazak pjevačkih društava u Dubrovnik na otkrivanje Gundulićeva spomenika. U toj peticiji objedinjeni su i pravaši i obzoraši, baš kao što je sam Folnegović pozvao početkom lipnja 1893. da zajednički posjete Dubrovnik.¹⁷⁷ Zajedništvo oporbe se vidjelo i u organizaciji proslave otkrivanja kipa Gunduliću u lipnju 1893. koja je trebala postati, i postala je, „svehrvatsko“ slavlje. Sve su stranke smatrale da će sudjelovanjem dokazati svoje hrvatstvo i privući glasače i da će na taj način pokazati svoju političku moć.¹⁷⁸ *Crvena Hrvatska* je danima prije otkrivanja spomenika naslovima svojih

¹⁷⁵ Iva MILOVAN, Nevio ŠETIĆ, „Dva općehrvatska skupa iz 1890. i 1893. i njihovo nacionalno integracijsko značenje“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 46 (2008.), 247.

¹⁷⁶ Ibid, 247

¹⁷⁷ Stjepan MATKOVIĆ, *Čista stranka prava 1895.-1903.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest-Dom i svijet, 2001.), 37.

¹⁷⁸ Stjepan ČOSIĆ, „Poezija dubrovačkih Srba katolika“, *Gordogan* 29-30 (73-74) (2014.), 81.

članaka i porukama nastojala „buditi“ hrvatski duh kod čitatelja. I neki hrvatski listovi u Dalmaciji, Istri i Banskoj Hrvatskoj su se priključili takvom načinu pisanja. Svečano otkrivanje kipa Ivana Gundulića održalo se 25. lipnja 1893. godine, što su stanovnici iskoristili da naprave nacionalno-političku proslavu kojom su htjeli pokazati (habsburškim) „okupatorima“ da „narod“ slavi vlastite pjesnike i vlastiti materinji jezik koji im se pokušava oduzeti i zabraniti.¹⁷⁹ Također su proslavom željeli simbolički ukazati na slobodu koju je Gundulić i opjevao, a koju sada više nemaju. U pripremama su sudjelovale sve stranke (narodnjaci, pravaši, članovi Srpske stranke), razne agencije, organizacije, škole i udruge. Željeli su upriličiti veliki kulturno-politički, ali i turistički događaj na koji su bile pozvane brojne bitna osobe iz različitih društvenih sfera, od biskupa Strossmayera i Franje Račkog do Ante Trumbića i Frana Supila. Pretpostavlja se da je Dubrovnik za proslavu posjetilo pet tisuća ljudi.¹⁸⁰ Stanovnici okolnih sela su došli u svojim narodnim nošnjama da bi pokazali vlastitu kulturnu baštinu. Na samom spomeniku, čiji je autor bio Ivan Rendić, nalaze se četiri reljefa koji su preuzeti iz Gundulićevog *Osmana*, a između ostalog prikazuju Dubrovnik na prijestolju kojem se približavaju zmaj i lav koji simboliziraju Osmansko carstvo i Veneciju, svećenika Vlaha kako blagoslivlja kršćansku vojsku, prisilno odvođenje Sunčanice u harem te Vladislava, pobjednika u borbi s Osmanlijama, na konju.¹⁸¹ I simbolika tih reljefa pokazuje tematizaciju okruženosti prijetnjama Dubrovniku „sa svih strana“, odnosno tendencije da se građani ne žele prepustiti i odustati od borbe za slobodu. Stanovnici su okitili cijeli grad, a za vrijeme proslave mogli su se čuti hrvatski uzvici jer je proslava trebala podići svijest o hrvatstvu. Iako su tada sve stranke bile u sukobu, odlučile su za vrijeme proslave surađivati, jer su imale zajednički cilj, a to je reformirati ili se po mogućnosti odvojiti od Austro-Ugarske. Ipak su organizatori pokušali napraviti sve da otkrivanje spomenika protekne u nacionalno neutralnoj atmosferi da bi pred Habsburgovcima prikazali zajedništvo, pa se tako na proslavi nalaze i latinični i ćirilični natpisi te hrvatske i srpske zastave.¹⁸² Važno je istaknuti da je Ivan Gundulić djelovao u „prednacionalno vrijeme“, kada je Dubrovnik bio politički i kulturni neovisan. Koliki je odjek ovaj događaj imao u svim hrvatskim zemljama govori podatak da je o njemu pisao *Vijenac*, časopis Matice hrvatske. Na tom skupu Hrvati su se zbližili jedni s drugima, shvaćajući da su oni isti „narod iz iste domovine“ koja će, iako

¹⁷⁹ Nikola ŠUBIĆ, „Otkrivanje spomenika Ivanu Gunduliću 1893. godine u Dubrovniku“, *Ekonomski misao i praksa* 11/1 (2002.), 175.

¹⁸⁰ *Ibid*, 176.

¹⁸¹ *Ibid*, 178.

¹⁸² *Crvena Hrvatska*, 26/6 1.7.1893., *Dubrovnik*, 1/2 2.7.1893.

razjedinjena, jednom biti cjelovita. U tim se trenucima u ljudima razvijao osjećaj slobode i prava na samostalnost, što je bio najveći dobitak ovoga, kao i sličnih skupova.¹⁸³

¹⁸³ Iva MILOVAN, Nevio ŠETIĆ, „Dva općehrvatska skupa iz 1890. i 1893. i njihovo nacionalno integracijsko značenje“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, 46 (2008.), 256.

9. Zaključak

Dubrovačko devetnaesto stoljeće je proteklo burno. Stanovnici su izgubili višestoljetnu Republiku, čiji je teritorij ubrzo nakon pada promijenio okupatore. Stoljeće je obilježila i potraga Dubrovčana za identitetom, odnosno političkom definiranju identiteta u devetnaestostoljetne kategorije. Naime, Dubrovčani su se, prateći baštinu Republike, prvo smatrali Dubrovčanima (*Ragusinima*), a tek onda Hrvatima i/ili Dalmatincima s kojima ih vežu vjera i jezik, dok je s austrijskom upravom, logično izostala takva vrsta povezanosti, slijedeći i matricu same Habsburške monarhije kao i dinastičkog imperijalizma, kakvu su poslije mogli pronaći u odnosu na ostale „južnoslavenske narode“. Promjena nacionalnih identiteta se polagano događala prema polovici stoljeća kada se Dubrovnik, potaknut Hrvatskim narodnim preporodom i interesom preporoditelja za dubrovačku kulturnu i književnu baštinu i shvaćanjem da se samostalno neće izboriti za bolji položaj u monarhiji, okreće suradnji s ostalim hrvatskim zemljama, a pogotovo s Dalmacijom i njenim političarima. Sentiment intelektualnih i političkih elita koji se gradio na ponosu, teško je prihvaćao da više nisu slobodni, neovisni, a da se pravila određuju izvan samog grada, u Zadru ili Beču. Zbog toga je Grad postao središte raznih ideja i djelovanja u smjeru različitih otpora prema austrijskoj upravi, Beču i samoj Habsburškoj Monarhiji. Takvo raspoloženje se održalo i razvijalo kroz cijelo stoljeće, a kulminaciju je doživjelo u godinama prije i poslije samog prijelaza stoljeća. U Dubrovniku je na prijelazu devetnaestog u dvadeseto stoljeće vladao iznimno kompleksan društveni, politički i kulturni odnos između Hrvata i Srba, koji je često ulazio iz jedne krajnosti u drugu. Mijenjao se od mržnje i negiranja postojanja drugog naroda preko ekskluzivizma do tolerancije, pa i suradnje ili zbližavanja. Proces promjene odnosa se odvijao u dvije faze. U prvoj su svi uključeni smatrali da su oni zaseban narod koji je odvojen od sudbine drugoga i da se političke odluke trebaju donositi isključivo na temelju potreba vlastitog naroda. Postupni obrat je krenuo promjenom mišljenja uključenih naroda, a sami kraj preobrazbe mišljenja se može vidjeti u jugoslovenstvu i pokretu ujedinjenja svih južnoslavenskih naroda. Na takav odnos su utjecali međunarodni politički odnosi, a potreba za suradnjom se stvorila zbog nemogućnosti samostalnog djelovanja u smjeru promjene političke situacije. U tim promjenama veliku ulogu su odigrale novine i časopisi koji su široj, neupućenoj publici približavali političke želje i motive stranaka te su kroz razne rasprave objavljene u njima davali i stanovništvu priliku da iznese svoje mišljenje te da čak i diskutira s ljudima suprotnih uvjerenja. Uloga dubrovačkih političara je također bitna u tom politički nestabilnom vremenu, jer je njihovo djelovanje često nadilazilo lokalnu razinu i aktivno

iniciralo artikuliranje političkih smjernica u Dalmaciji i u odnosu na hrvatske zemlje općenito. Borili su se za svoje stranke i srčano zastupali ideale te su mnogi od njih prerasli lokalno dubrovačko političko igralište te se zaputili prema većim političkim centrima kako bi nastavili svoje karijere. Neki od njih su bili zastupnici u Dalmatinskom saboru, drugi su utjecali na regionalnu politiku preko svojih čelnih funkcija u politici Novog kursa, dok su treći zauzimali funkcije na austrijskom, srpskom i crnogorskom dvoru. Srbokatolički fenomen je specifičan za Dubrovnik jer se u njemu spojilo ono što su do tada ljudi smatrali isključivim, a to su katoličanstvo i srpstvo.

U radu je prezentirana povijest Dubrovnika kroz devetnaesto stoljeće i na početku dvadesetog. Specifičnost Dubrovnika na prijelazu stoljeća može se povezati s pokretom Srba-katolika i samoj lokaciji Grada koji je bio na rubu Monarhije, pomalo odbačen i zaboravljen. Nakon pada Republika, oporavak kulturnog života i početak političkog djelovanja vezuje se Hrvatski narodni preporod koji je štovao dubrovačku prošlost i potaknuo inertne Dubrovčane na djelovanje. Nacionalni duh se budi što dovodi do aktiviranja političara poput Pera Čingrije, koji su mladost proveli slušajući preporodne ideje te nakon završenog obrazovanja se uključuju u politički život s idejama o boljitku i promjeni. Djelovanje Narodne stranke je okupilo mnoga bitna imena toga razdoblja te s velikim brojem glasača uspijevaju držati vlast u Dubrovniku dugi niz godina. Politički protivnici su im bili, isprva Srpska i Autonomnaška stranka, a nakon osnutka krajem stoljeća i Stranka prava. U Dubrovniku se specifičnost vezana uz nacionalnu identifikaciju može najbolje vidjeti u obitelji Vojnović u kojoj je otac Konstantin zastupao hrvatske i katoličke stavove, dok mu je sin Lujo propagirao prvo srpstvo pa jugoslavenstvo. Vodila se bespoštedna borba između političkih stranaka, odnosno njihovih pristaša, od namještanja izbora i izbornih pravila te podmetanja do članaka i rasprava u novinama koje su postale glavni izvor političke propagande. Novine u Dubrovniku su izlazile kroz cijelo vrijeme na prijelazu stoljeća, a dijelile su se po pripadnosti strankama. Najpoznatije su *Crvena Hrvatska* i *Dubrovnik*. Srbi-katolici su dubrovački fenomen u kojem se ujedinilo ono što su do tada smatrali nespojivim, katoličanstvo i srpstvo. „Vjersko pravilo“ tog vremena je govorilo da su svi katolici Hrvati, a svi pravoslavci Srbi. Srbi-katolici se nisu obazirali na to pravilo te osnivaju svoj pokret koji su predvodili istaknuti Dubrovčani, poput Meda Pucića. Vrijeme djelovanja pokreta je obilježila borba s narodnjacima i pravašima te propagiranje ideje o srpskoj pripadnosti Dubrovnika i Dubrovčana. Pokret je, iako malen u broju pristaša, postigao velike rezultate koji su najbolje dočarani pobjedom na općinskim izborima 1890. godine zbog nezadovoljstva stanovništva s politikom Narodne stranke i pametnom propagandom. Razvitkom stranke prava i ujedinjenjem s narodnjacima, općina

ponovno dolazi pod vlast hrvatskih stranaka, ali pokret nije prestao s djelovanjem nego je potrajao do međuratnog razdoblja. Tadašnji vođa pravaša i pokretač mnogih političkih zbivanja u Dubrovniku je bio Frano Supilo, kasnije jedna od značajnijih figura u politici Novog kursa i Hrvatsko-srpskoj koaliciji.

Dubrovnik je bio i ostao specifičan u političkom životu najviše zbog svog geografskog položaja i višestoljetne slobode koja je obilježila ljude i usadila u njih želju da teže vizijama najboljeg kojeg su im nudile elite, i ne prihvaćaju ništa manje. I nakon pada Republike, stanovništvo je nastavilo živjeti slogan *Non bene pro toto libertas venditur auro* (sloboda se ne prodaje ni za sve zlato).

10. Popis izvora i literature

Izvori

Crvena Hrvatska, 1891., 1893., 1899.

Dubrovnik, 1893., 1899.

Prava Crvena Hrvatska, 1905.

Literatura

AGIČIĆ, Damir. *Tajna politika Srbije u XIX. Stoljeću*. Zagreb: AGM, 1994.

ARALICA, Višeslav. „Nacionalna ideologija i povijest u „Crvenoj Hrvatskoj“ i „Dubrovniku“ 1902. godine: Čija je Župa Dubrovačka?“. *Časopis za suvremenu povijest* 36/3 (2004.): 997-1011.

ARTUKOVIĆ, Mato. *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884-1902)*. Zagreb: Naprijed, 1991.

BACALJA, Robert i Katarina IVON. „Hrvatsko-srpski odnosi na stranicama Crvene Hrvatske“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 59 (2017.): 385-406.

BANAC, Ivo. „Vjersko „pravilo“ i dubrovačka iznimka: Geneza dubrovačkog kruga „Srba katolika““. *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost*. Nova serija 1/1-2 (1990.): 179-210.

BANAC, Ivo. *Dubrovački eseji*. Dubrovnik: Matica Hrvatska ogranak Dubrovnik, 1992.

BENKOVIĆ, Vlaho. „Dubrovački Srbi-katolici i „novi kurs“ u hrvatskoj politici 1903.-1905.“. *Dubrovnik, časopis za književnost i znanost*. Nova serija 1/1-2 (1990.): 211-232.

ĆOSIĆ, Stjepan. *Dubrovnik Nakon pada Republike (1808.-1848.)*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999.

ĆOSIĆ, Stjepan. „Poezija dubrovačkih Srba katolika“. *Gordogan* 29-30 (73-74) (2014.): 77-104.

DEPOLO, Pero. „Političke struje u Dubrovniku i aneksija Bosne i Hercegovine (I. dio)“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 37, (1999.): 251-331.

DIKLIĆ, Marjan. *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvog svjetskog rata*. Zadar: Matica hrvatska, 1998.

ĐURASOVIĆ, Barbara. „Politička cenzura u dubrovačkim novinama Crvena Hrvatska, Dubrovnik i Prava Crvena Hrvatska (1905-1914)“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 56/2 (2018.): 647-751.

ĐURASOVIĆ, Barbara. „Utjecaj lista Pravo (1895-1896) na jačanje hrvatske nacionalne ideologije u Dubrovniku krajem 19. stoljeća“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 57 (2019.): 221-255.

FALIŠEVAC, Dunja. „Dubrovnik kao izazov hrvatskim ilircima 20. stoljeća“. *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 33/1 (2007.): 69-94.

FORETIĆ, Miljenko. *Dubrovnik u povijesnim i kulturnim mijenama: zbornik odabranih radova*. Dubrovnik: Matica Hrvatska ogranak Dubrovnik, 2007.

FORETIĆ, Vinko. *Povijest Dubrovnika do 1808. godine*, knjiga 2. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980.

GANZA-ARAS, Tereza. *Politika „novog kursa“ dalmatinskih pravaša oko Supila i Trumbića*. Split: Matica hrvatska, 1992.

GRIJAK, Zoran i Stjepan ČOSIĆ. *Figure politike; Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2012.

HARRIS, Robin. *Povijest Dubrovnika*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006.

HROCH, Miroslav. *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi: komparativna analiza društvenog sastava patriotskih grupa malih europskih nacija*. Zagreb: Srednja Europa, 2006.

KOBAŠIĆ, Antun. „Uspješna i krizna razdoblja u dubrovačkom gospodarstvu u 20. st.“. *Naše more: časopis za more i pomorstvo* 53/5-6 (2006.): 63-101.

LOVRENČIĆ, Rene. *Geneza politike „novog kursa“*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, 1972.

MARKUS, Tomislav. „Publicističko djelovanje Bogoslava Šuleka 1848.-1850. godine. U spomen na 100.- godišnjicu smrti Bogoslava Šuleka“. *Povijesni prilozi* 14/14 (1995.): 137-162.

MATKOVIĆ, Stjepan. *Čista stranka prava 1895.-1903*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest-Dom i svijet, 2001.

MILOVAN, Iva i Nevio ŠETIĆ. „Dva općehrvatska skupa iz 1890. i 1893. i njihovo nacionalno integracijsko značenje“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 46 (2008.): 227-258.

PEDERIN, Ivan. „Putni dnevnik cara Franje I. o Dubrovniku (1818. g.)“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 17 (1979.): 431-465.

PERIĆ, Ivo. „Dubrovačko razdoblje političkog djelovanja Frana Supila“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 17 (1979.): 503-659.

PERIĆ, Ivo. „Dva pisma Frana Supila Tadiji Smičiklasu i Ivanu Krstitelju Tkalčiću iz Arhiva Hazu“. *Arhivski vjesnik* 54/1 (2011.): 215-221.

PERIĆ, Ivo. „Niko Veliki Pucić kao političar i kulturni djelatnik“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 31 (1993.): 157-188.

PERIĆ, Ivo. *Politički portreti iz prošlosti Dalmacije*. Split: Književni krug. 1990.

PERIĆ, Ivo. „Politički portret Pera Čingrije“. *Radovi: Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 12/1 (1979.): 127-264.

RAJČIĆ, Tihomir. „Politički i nacionalni aspekti fenomena “zemljaštva” u Dalmaciji (1873. – 1878.)“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*. 56 (2014.): 213-233.

RAJČIĆ, Tihomir. „Srpski nacionalni pokret u Dalmaciji u XIX. stoljeću“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 47 (2005.): 213-233.

POPOVIĆ, Miodrag. „Ljudevit Gaj i Vuk St. Karadžić“, *Radovi 3. Sveučilište u Zagrebu-Institut za povijest* (1973.): 93-110.

STANČIĆ, Nikša. „Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja“. *Cris* 10/1 (2008.): 6-17.

STANČIĆ, Nikša. „Hrvatstvo, srpstvo i jugoslavenstvo u Dalmaciji u vrijeme preporoda“. *Časopis za suvremenu povijest* 2 (1970.): 229-238.

SUPPAN, Arnold. *Oblikovanje nacije u građanskoj Hrvatskoj (1835.-1918.)*. Zagreb: Naklada Naprijed, 1999.

STRAŽIČIĆ, Antun. *Dubrovački koluri. Uspon i pad srbokatolika*. Ur. Stjepan ČOSIĆ. Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, 2018.

ŠEPIĆ, Dragovan. „Frano Supilo. U povodu stogodišnjice rođenja“. *Časopis za suvremenu povijest* 2/2 (1970.): 213-228.

ŠEPIĆ, Dragovan. „Jugoslavenski pokret i Milan Marjanović (1901-1919) (In memoriam Milanu Marjanoviću)“. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 3 (1960.): 531-561.

ŠIDAK, Jaroslav, Mirjana GROSS, Igor KARAMAN i Dragovan ŠEPIĆ. *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914*. Zagreb: Školska knjiga, 1968.

ŠIDAK, Jaroslav, Vinko FORETIĆ, Julije GRABOVAC, Igor KARAMAN, Petar STRČIĆ i Mirko VALENTIĆ. *Hrvatski narodni preporod – ilirski pokret*. Zagreb: Školska knjiga, 1988.

ŠIŠIĆ, Bruno. „Vrtovi benediktinske opatije na otoku Lokrumu“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 39 (2001.): 397-426.

ŠUBIĆ, Nikola. „Otkrivanje spomenika Ivanu Gunduliću 1893. godine u Dubrovniku“. *Ekonomska misao i praksa* 11/1, (2002.): 175-179.

TROGRLIĆ, Marko i Nevio ŠETIĆ. *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*. Zagreb: Leykam international, 2015.

VISKOVIĆ, Ivo. „Politički genij Frano Supilo“. *NAŠE MORE: znanstveni časopis za more i pomorstvo* 11/1 (1964.): 57-58.

VRANDEČIĆ, Josip. *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. Stoljeću*. Zagreb: Dom i svijet, 2002.

ŽAJA VRBICA, Sanja. „Putopis Lacroma krunske princeze udove Stephanie i dvorskog marinista Antona Perka“. *Ars Adriatica*. 6 (2016.): 219-230.

Politički život u Dubrovniku na prijelazu devetnaestog u dvadeseto stoljeće

Sažetak: U radu će se opisati događaji u Dubrovnik nakon pada Republike te će se nakon kratkog pregleda devetnaestog stoljeća i objašnjenja važnosti 1848. godine, Listopadske diplome, Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe i gospodarske situacije fokus usmjeriti na politički život u Dubrovniku na samom prijelazu stoljeća. Pisat će se o djelovanju najvažnijih osoba poput Supila, Nardellija i Čingrije, ideologijama Narodne stranke, Stranke prava i Srpske stranke, važnosti novina i časopisa kao što su Crvena Hrvatska i Dubrovnik i sudjelovanju naroda u političkom životu na primjeru rasprave u novinama. Također će se obraditi fenomeni poput Srba-katolika, otkrivanja spomenika Gunduliću, traženja dubrovačkog identiteta i odnosa prema stranim vlastima.

Ključne riječi: Dubrovnik, politički život, političari, povijest, devetnaesto stoljeće

Political life in *Fin-de-Siècle* Dubrovnik

Summary: In this paper events that happened in Dubrovnik after the fall of the Republic will be described, followed by short description of nineteenth century and its most important moments, such as events at the year 1848., The October Diploma, Austro-Hungarian Compromise, Croatian-Hungarian Settlement and economy of that time. After the introduction focus will be shifted at political life in Dubrovnik during the turn of the nineteenth century where it will be written about the most influential politicians, such as Supilo, Nardelli and Čingrija, ideologies of political parties (Narodna stranka, Stranka prava, Srpska stranka), the importance of local newspapers (Crvena Hrvatska, Dubrovnik) and inclusion of population in political life, as seen in discussions printed in beforementioned newspapers. This paper will also touch upon some local phenomenon like Serb-Catholic movement, reveal of Gundulić's monument, search for Dubrovnik's identity and relationship towards foreign forces.

Keywords: Dubrovnik, political life, politicians, history, nineteenth century